

172865

**TÜRKİYE'DE AZINLIK GAZETELERİ:
APOYEMATİNİ-AGOS-ŞALOM
Alper URUŞ
(Yüksek Lisans Tezi)
Eskişehir, 2003**

*Eskişehir Üniversitesi
Eskişehir Kütüphanesi*

**TÜRKİYE'DE AZINLIK GAZETELERİ:
APOYEMATİNİ-AGOS-ŞALOM**

Alper URUŞ

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Basın Yayın Anabilim Dalı
Danışman: Doç. Dr. A. Murat VURAL**

**Eskişehir
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler
Eylül 2003**

*Anadolu Üniversitesi
Eskişehir Kütüphane*

ABSTRACT

This thesis was considered in order to provide a link and reflect the transformation between the past and the present of three significant minority newspapers, which have been the voice of three historic minorities of Turkey and have conveyed their culture aged centuries.

In 1932, which before the Wealth Taxation, September 6-7 incidents, war in Cyprus and ASALA terror which targeted Turkish diplomats in 1980's, every one in five newspapers sold in this country was read by minorities. Minorities' share in the Turkish media was 19.7 per cent. By 2003 August, only one in 500 newspapers sold in Turkey is purchased by minorities.

Minorities' name last appeared in the archives of Basın İlan Kurumu which were compiled regarding the newspapers receiving advertisements, in March 1, 1977. I spoke with Editor in Chief of Apogevmatini, Şalom and Agos newspapers-still printed-about their story, "their present situation" which is not known officially. There are important points from Rıfat Bali's archive (Especially getting data of 1932) and Basın İlan Kurumu archive, the data of 1966-1977 that are added to their objective approach in my study.

The sufficiency of Beyazid Library and İstanbul University Library and Documentation Center, which have an important point in our social and cultural history, about the subject, frankly, made me upset.

ÖNSÖZ

Bu topraklarda dünyaya geldiler. Bizler gibi sevdiler bu ülkeyi.. Yaşanan siyasi krizlerin ardından; hiç yaşamadıkları anavatanlarına döndüler. Yüreklerinin bir parçasını burada bırakarak...

Rum, Ermeni ve Musevi azınlıklar.. Türkçe'yi kendi kültürleriyle harmanlayıp konuşan, şarkıları şarkılarımıza, türküleri türkülerimize karışan azınlıklar..

2003'ün Türkiye'sinde bu insanlar azınlık kültürünü değil; kaybolan bir kültürü temsil ediyorlar artık.

Ortak kaderi yaşayan azınlık gazeteleri de mozağin son parçası olarak bir bir tablodan düşüyor.

'Agos', 'Şalom' ve 'Apoyevmatini...'

Azınlık kültüründen artakalan üç büyük gazete de kayboluşun eğinde; "Yorgo"lar, "Moşe"ler gibi...

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
ÖZGEÇMİŞ.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE AZINLIK GAZETELERİ: APOYEVMATİNİ-AGOS-ŞALOM

1. PROBLEM.....	4
2. AMAÇ.....	7
3. ÖNEM.....	9
4. VARSAYIMLAR.....	9
5. SINIRLILIKLAR.....	10
6. YÖNTEM.....	11
6.1 Görüşme Soruları.....	12

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE AZINLIKLAR VE GAZETELERİ

1. AZINLIK KAVRAMI	14
2. 90 YILDA 30 KAT GERİLEYEN AZINLIK NÜFUSU.....	16
3. BATI TRAKYA'DAKİ GAZETECİLİK.....	18
4. DÜNDEN BUGÜNE BİR AZINLIK OLARAK TÜRKİYE'DEKİ RUM BASIN TARİHİ	19
4.1 Apoyevmatini.....	22

5. DÜNDEN BUGÜNE BİR AZINLIK OLARAK TÜRKİYE'DEKİ ERMENİ BASIN TARİHİ.....	23
5.1 Agos.....	25
6. DÜNDEN BUGÜNE BİR AZINLIK OLARAK TÜRKİYE'DEKİ MUSEVİ BASIN TARİHİ	26
6.1 Şalom	28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZINLIK GAZETELERİNİN DURUMU

1. 1932 YILINDA AZINLIK GAZETELERİNİN DURUMU.....	29
2. 1950 YILINDA AZINLIK GAZETELERİNİN DURUMU.....	31
3. 1966 YILINDA AZINLIK GAZETELERİNİN DURUMU.....	33
4. 1977 YILINDA AZINLIK GAZETELERİNİN DURUMU.....	36
5. BUGÜN (2003 YILINDA) AZINLIK GAZETELERİNİN DURUMU.....	39

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AZINLIK GAZETELERİ NE DİYOR?

1. APOYEVMATİNİ GAZETESİ GENEL YAYIN YÖNETMENİ MİHAİL VASİLYADİS İLE RUM BASINI VE APOYEVMATİNİ ÜZERİNE.....	42
2. AGOS GAZETESİ GENEL YAYIN YÖNETMENİ HRANT DİNK VE YAZIŞLARI MÜDÜRÜ KARİN KARAKAŞLI İLE ERMENİ BASINI VE AGOS ÜZERİNE	47
3. ŞALOM GAZETESİ YAYIN KOORDİNATÖRÜ YAKUP BORAKAS VE YAZIŞLARI MÜDÜRÜ TİLDA LEVİ İLE MUSEVİ BASINI VE ŞALOM ÜZERİNE.....	52
SONUÇ.....	56
EKLER.....	60
KAYNAKÇA.....	71

TABLÖLAR LİSTESİ

- Tablo 1: 90 YIL ÖNCEKİ MÜSLÜMAN VE GAYRİMÜSLİMLERİN NÜFUS ORANI (s: 16)
- Tablo 2: 1932 YILINA AİT TEK PARTİ DÖNEMİNDEKİ GAZETE TİRAJLARI (s: 29-30)
- Tablo 3: 1932 YILINDA AZINLIK GAZETELERİNİN ULUSAL BASIN İÇİNDEKİ YERİ (s: 30)
- Tablo 4: 1966 YILINDAKİ ULUSAL VE AZINLIK GAZETELERİNİN TİRAJLARI (s: 33-34)
- Tablo 5: 1966 YILINDA SATILAN ULUSAL VE AZINLIK GAZETELERİNİN SAYISAL ORANI (s: 35)
- Tablo 6: 1977 YILINDA SATILAN ULUSAL VE AZINLIK GAZETELERİNİN TİRAJLARI (s: 36-37)
- Tablo 7: 2003 YILINDA SATILAN ULUSAL VE AZINLIK GAZETELERİNİN TİRAJLARI (s: 39-40)

GİRİŞ

Türkler Anadolu'ya 1071 tarihinde geldi. Türkler'e karşı Anadolu için savaşan ilk devlet, yine aynı topraklarda kültür yaratan "Bizanslılar"dı... O tarihte Anadolu'da egemenlik kuran Büyük Selçuklu Devleti'ydi. Tarihsel devinim içinde onun mirasını Anadolu Selçuklu Devleti taşıdı uzun bir süre. Daha sonra ise adını Osman Bey'den alan ve tüm dünyaya Doğu kültürünü tanıtan önce bir beylik, sonra ise koca bir imparatorluk kuruldu Anadolu'da: "Osmanlı"...

Osmanlı, insanoğlu'nun yarattığı medeniyetlerin merkezinde kendinden önce yaratılan kültürlerle de sahip oldu, toprağına toprak kattıkça. Bizans ile yaşanan ilişkilerin (savaş, barış, ticaret, vs..) ardından ise kendi topraklarında bin yedi yüz yıldır yaşayan Ermenilerle komşu oldu. Türkler, Anadolu'ya geldikten yaklaşık beş yüz yıl kadar sonra da başka bir kültürü üreten, Musevilerle tanıştı.

Tarih kitaplarında Osmanlı İmparatorluğu'nun, başka millet ve medeniyetlere sahip çıktığı yazdı. Yine aynı tarih kitaplarında 19.yüzyılda Osmanlı'nın egemen olduğu topraklar üzerindeki ulusların ardarda Osmanlı'ya başkaldırışı ve ona karşı verdikleri bağımsızlık savaşları da yer aldı. Bu başkaldırı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan önce topyekün verilen bağımsızlık savaşı süresince de özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde devam etti.

Önce TBMM'nin açılışı, ardından Lozan Barış Konferansı ve Cumhuriyet'in ilanı ile Anadolu'da yeni bir devlet kuruldu: "Türkiye". Lozan'dan önce Anadolu'da yaşayan milyonlarca Rum, yapılan mübadele gereği yurtlarına döndü. 1927 yılında Anadolu ve İstanbul'da kalan ve azınlık statüsüne sahip olanların sayısı 258 binler dolayındaydı. Daha sonra ise bizle birlikte Anadolu'da ortak bir kültür yaşayan azınlıkları kapsayan yasalar çıkarıldı. Sadece azınlıklara yönelik olaylar yaşandı Cumhuriyet topraklarında: "Yabancılar'a getirilen çalışma yasağı"na (1932), "Varlık Vergisi"ne (1942-44), "Zorunlu Göç"e bu topraklarda yaşayan azınlıklar da Türkler de birlikte şahit oldu. 6-7 Eylül (1955)

olayları, sadece Rumlar'ı hedef almadı. İstanbul'un Kurtuluş semtinde oturan Ermeniler de, evlerinin kapılarını daha sağlam inşaa etmeye başladı.

1927 yılında 258 binler düzeyinde olan azınlık nüfusunun, bugün 80 ile 100 bin arasında olduğu kabul ediliyor.

Bugün inanç turizminde Türkiye'nin kazanması için İstanbul Büyükşehir Belediye'sinde Azınlıklar'dan Sorumlu Başkan Yardımcısı olan Jerry Hırimyan, İstanbul'daki 850 cami ile 150'ye yakın havra ve kiliseyi bir kitapta toplamaya çalışıyor. Jerry'nin çalışmasını Kültür ve Turizm Bakanlığı değil, Sourbonne Üniversitesi kitaplaştırıyor.

Dün Moğol İmparatoru Timurlenk'in Sasani kültürüne ait eserleri nehre döktürmesiyle bugün, kendi değerlerimize ve kültürümüze sahip çıkmamamız birbirinden çok mu uzak örnekler? Her ikisi de "kültüre verilen değer boyutu (düzeyi)" değil mi?

Tarihi eserleri İngiliz müzelerinde sergilenen bir ulusun bireyleri olarak başta kendi kültürümüz olmak üzere bu topraklarda yaşayan her kültürün, "bizim sahip olduğumuz kültür" olduğunu toplum olarak ne kadar algılayabiliyoruz?

Kültürler de ancak o kültürü yaratan ve sonraki kuşaklara bırakan insanlarla varolabilir. 1914 yılında Anadolu'da yaşayan azınlık nüfusunun, genel nüfusa oranı 1/5'ti. Doksan yılda azınlık nüfusunun 30 kat gerilemesi gerçeğini ancak çok objektif ve gerçekten bilimselliğe ödün vermeyecek çalışmaların açıklamayabileceği mümkün görünmektedir.

Öz dedesinin babası, 1915'te (Ermeni isyanı) kör bir kuyuya atılan bir Cumhuriyet çocuğu olarak elbette bizlerin de kanayan yaraları bulunmaktadır. Ancak "kan davasının ilkelliğini kabul eden beyinlerin" düşmanlık beslemek yerine yarınları kurma görevi yok mudur? Genç bir gazeteci olarak kendi kültürümüzün bir parçaları olan azınlık kültürlerinin "gazeteleri" ile de kaybolmaya yüz tuttuğunu yansıtmaya çalıştık bu çalışmamızda.

Kendi kültürlerinin yazılı araçları olan azınlık gazetelerinin bu kaybolma sürecinde "Nereden nereye geldiğini?" üzümlere ama bir görev sayarak hazırladık. Azınlık

gazetelerinin ait oldukları azınlıklarla birlikte varolmasının Helsinki Barış Sözleşmesi ve Kopenhag Kriterleri'ne imza atan, Avrupa Birliği sürecindeki Türkiye'nin elinde hem güçlü bir koz olacağını hem de "artık kendi kültürüne" sahip çıkmak anlamına geleceğini düşünmekteyiz.

Bu araştırmada şunu belirtmekte yarar görünmektedir. Hiçbir gerekçe gösterilmeden azınlıkların tarihi ile ilgili araştırma yapma imkanı kısıtlanmakta, araştırma yapmak isteyen bilim adamlarının talepleri geri çevrilmiştir. Araştırmacılara göre yasağın gerekçesi, etkin azınlık güçlerin kendi tarihlerini sadece kendilerinin araştırma isteğinden kaynaklanmaktadır.

Yerli araştırmacılar araştırma talebinde bulduklarında ise kendilerine şüphe ile bakılmaktadır. Bu nedenle Anadolu coğrafyası üzerinde yaşayan azınlıkların tarihi ile ilgili olarak net bilgilere sahip olmak mümkün olamamaktadır. Azınlıkların tarihi bu nedenle sürekli tartışılmakta, tezler ve antitezlerle gündemde tutulmaktadır. Bilgiler kısır döngüden öteye geçmemektedir. Sağlam ve doğru bilgiyi ortaya koymak güçleşmektedir. Sadece Ermeniler değil, Musevi ve Rumlar üzerinde de yeterli araştırma ve çalışma bulunmamaktadır. Bu konuda ortaya konulan çalışmaların daha çok azınlık mensuplarınca yapıldığı karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de azınlıklar konusunda araştırma yapmak sanıldığı kadar kolay değildir¹.

Bu çalışma süresince Türkiye'nin sayılı kütüphaneleri arasında olan Beyazid ve İstanbul Üniversitesi Dokümantasyon Merkezleri'ndeki kaynaklardan yararlanılmış ancak bu kadar kapsamlı bir konuda yeterli kaynağın bulunamadığı görülmüştür. Çalışmada Basın İlan Kurumu'nun tiraj verilerinin yanısıra, Rifat Bali'nin Özel Arşivi ve azınlık gazetelerinin yöneticilerinin verdiği bilgiler temeli oluşturmuştur. Bu çalışmada son yıllarda basına da yandı gibi azınlık gazetelerinin yayın hayatlarında yaşadığı güçlükler tarihsel bir kronoloji içinde incelenmeye çalışılmıştır.

¹ Haşim SÖYLEMEZ, "Azınlık Sorunu", Aksiyon, (19 Mayıs 2001), sayı. 366, s.32

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE AZINLIK GAZETELERİ: APOYEMATİNİ-AGOS-ŞALOM

1. PROBLEM

60 yıl öncesine kadar onbinlerle ifade edilen azınlık gazetelerinin tirajı da ulusal yayın yapan gazetelerin tirajları gibi gün be gün düşmekte; sayfa sayıları yazılı basının genel ortak sorununda olduğu gibi, azalmaktadır.

Türkiye'de Rum, Ermeni ve Musevi olmak üzere üç büyük azınlık topluluğu yaşamaktadır. Bu azınlık toplulukları içinde 'haber alma' işlevini sağlayan başlıca gazeteler ise Agos (Ermeni), Şalom (Musevi) ve Apoyematini'dir. (Rum)

Türkiye'de yaşayan azınlıklar; gazeteleriyle 'varolmakta', yaşantımıza, kültürümüze zenginliklerini bu gazeteler aracılığıyla katmaktadır.

Kimi yetmiş (Apoyematini), kimi yedi yıldır yayın yapan (Agos) azınlık gazetelerinin şu an yaşadıkları sorun, kaybolmanın eşiğine gelmiş olmalarıdır.

Avrupa'da kültürel birikimi ve zenginliğiyle hayranlık uyandıran Türk kültürü azınlıkların yitmesiyle kan kaybetmektedir ve bunun son aşaması da o kültürün bir temsilcisi olan gazetelerdir.

Bunun nedeni siyasi mi ekonomik midir?

"Türkiye'de Azınlık Gazeteleri: Apoyematini-Agos-Şalom" konulu çalışmada Türk kültürünün parçaları olan Ermeni, Musevi ve Rum cemaatinin kayboluşu, gazeteleri ölçeğinde ele alınmaya çalışılacaktır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yüzbinlerle ifade edilen Rum, Musevi ve Ermeni azınlığın bugün İstanbul'daki toplam nüfusu 90 binden daha azdır.

Özellikle İstanbul'daki farklı etnik kökenlere ait azınlık nüfusunun, son elli yılda yaşanan 6-7 Eylül Olayları (1955), 1968 yılında yürürlüğe giren 'Türkçe Konuşma Zorunluluğu Yasası', 1974 Kıbrıs Harekatı ve 1980'lerde Avrupa'daki Ermeni terör eylemleri nedeniyle göç etmek zorunda kaldığı bilinmektedir.

20.Yüzyılın ilk yarısında sayısı onu bulan, tirajı onbinleri aşan azınlık gazetelerinin, ulusal basından aldıkları payın zaman içinde azalması ve bugün kaybolan azınlık kültürüyle birlikte tarih olma aşamasına gelmiş olmaları bu çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır.

Medeniyetlerin binlerce yıldır beşiği olan İstanbul'da azınlıklarla birlikte, gazeteleri de kaybolmaktadır. İstanbul'daki Rum ve Ermeni azınlık başta olmak üzere Musevi azınlığın da gazeteleri kapanma aşamasındadır.

Yetmiş yılı aşkın bir süredir İstanbul'da Rumca yayın yapan **Apoyevmatini**, yine diğer bir Rum gazetesi olan **Makyevel** gibi, Ermeni azınlığın İstanbul'daki sesi olarak ifade edilen **Agos** da İstanbullu Museviler tarafından çıkartılan **Şalom** da varolma savaşı vermektedir.

Azınlık kültürünün en önemli beslenme kaynağı olan azınlık gazetelerinin yayın hayatlarının tamamen bittiği bir an düşünülürse, tarihin ve kültürün beşiği olan İstanbul'da çok kültürlülüğün de azınlık gazetelerinden de bahsetmek mümkün olmayacaktır.

Bu anlamda Türk basını içinde yer alan azınlık gazetelerinin yaşadıkları sorunları, beklentileri sunmak; çözümlerini ortaya koyabilmek kültürel gerçeğimizin bir parçasını tutmak, basınıımızın içindeki yerini belirlemek adına faydalı olacaktır.

"Bulgaristan'da Türk basını" başlığıyla Bulgaristan'da yayın yapan Türk gazetelerinin yaşadığı sorunların dile getirilmesi gibi; bu çalışmayla da Türkiye'de yayın yapan azınlık gazetelerinin yayın zorlukları Hrant Dink (Agos Genel Yayın Yönetmeni), Karin Karakaşlı (Agos Gazetesi Yazışleri Müdürü), Yakup Borakas (Şalom Gazetesi Genel Yayın Koordinatörü), Tilda Levi (Şalom Genel Yayın Yönetmeni) ve Mihail

Vasilyadis (Apoyevmatini Genel Yayın Yönetmeni) ile yapılacak yüzyüze görüşmelerle irdelenmeye çalışılacaktır.

Tez konusu olarak ‘Türkiye’de Azınlık Gazeteleri: Apoyematini-Agos-Şalom’ konusuna her üç gazetenin genel yayın yönetmenlerinin sıcak bakması ve konuya ilişkin kapsamlı bir çalışmanın olmaması -daha önce azınlık gazeteleri denildiğinde Türkiye’de Fransızca yayın yapan gazeteler akla gelmiş ve çalışmalar daha çok Fransız gazeteleri kapsamında gerçekleşmiştir- konuyu daha da bir araştırma açısından ilgi çekici hale getirmektedir.

Demografik olarak azalan azınlık nüfusuna paralel olarak Cumhuriyet sonrası özellikle de son 70 yılda “Azınlık gazeteleri nereden nereye geldi?” sorusuna cevap aramak, azınlık gazetelerinin bugünkü durumunu yansıtabilmek de araştırmanın bir diğer temel problemini oluşturmaktadır.

2. AMAÇ

Araştırmanın amacı, azınlıklara ait her üç gazetenin de özellikle son 70 yıldaki yayıncılık serüvenlerini, nüfusları ve bu gazetelerin tirajlarıyla birlikte yansıtabilmektir. "Azınlık gazeteleri nerede?" sorusuna yanıt bulmak çalışmanın diğer amacını oluşturmaktadır. Azınlık gazetelerinin yöneticilerinden, yayın hayatındaki zorlukları öğrenmenin yanısıra, beklentilerini ortaya koymak da çalışmanın temel amaçları arasındadır.

'Türkiye'de Azınlık Gazeteleri: Apoyematini-Agos-Şalom' konulu çalışmada aşağıdaki şu sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır:

- a) Cumhuriyetin ilanından 1950'lere kadar geçen sürede Azınlık Kültürü hangi boyutlar içindeydi?
- b) Rum azınlığının 6-7 Eylül Olayları (1955), 1968 yılında çıkartılan 'Türkçe konuşma zorunluluğu yasası' ve Ermeni azınlığının 80'lerdeki ASALA terörü nedeniyle göç etmelerinden azınlık gazeteleri nasıl etkilendi?
- c) Yaşanan göçlerle azınlık nüfusunun azalması, Ermenistan ve Yunanistan'ın İstanbul'daki azınlıklarına ait vakıf ve derneklere yaptığı maddi yardımları kısması ve azınlıklara ait eğitim kurumlarının kapanması sürecinde 'azınlık basını' nasıl bir işleve sahip olmuştur?
- d) Göç ve siyasi huzursuzluk nedeniyle azınlık nüfusunun azalmasıyla azınlık nüfusunun kaderi nasıl değişti?
- e) Türkiye ile yaşanan siyasi bir kriz anında dünden bugüne azınlık gazetelerinin yayın politikaları ne oldu? Kriz anında bile azınlık gazeteleri 'tarafsızlık' ilkesini koruyabildiler mi?
- f) Türkiye'de -başka bir ülkede- gazete yayınlamanın zorlukları neler?

- g) Azınlık gazetelerinin içerik (haber seçimi) ve biçim (tasarım) olarak yapılanmaları nasıl?
- h) Azınlık gazetelerinin bütçeleri, tirajları ve sorunları neler?
- i) Türkiye'deki en büyük üç azınlık gazetesi olan Agos (Ermeni), Şalom (Musevi), Apoyevmatini (Rum) azınlığın kayboluşuna karşı nasıl direnmektedir?
- j) Türkiye'deki azınlık gazeteleri özgür müdür?

3. ÖNEM

'Türkiye'de Azınlık Gazeteleri: Apoyematini-Agos-Şalom' konulu çalışma; özellikle İstanbul'da üç büyük azınlığa hitap eden Apoyematini, Şalom ve Agos gazetelerinin özel bir profilini çıkarmakla birlikte, azınlık gazetelerinin sorunlarının masaya yatırılması, cevaplandırılması ve sonraki araştırmalar için kaynak oluşturabilmesi açısından önem arz etmektedir.

Çalışma, İstanbul'da yayın yapan Fransız gazetelerine ilişkin akademik bir çalışmanın bulunmasına karşın Rum, Ermeni ve Musevi azınlığa yayın yapan bu üç gazetenin hiçbir çalışmada birarada sunulmamış olması açısından da önem taşımaktadır.

Araştırmayı önemli kılan bir diğer unsura da yüzlerce yıl barış içinde yaşamış azınlıkların Türkiye'den göç edişlerine paralel olarak gazetelerin bundan dolayı yaşadıkları etkinin saptanmasıdır.

4. VARSAYIMLAR

Bu çalışmada aşağıdaki unsurlar birer varsayım olarak kabul edilmiştir:

1) Azınlık gazeteleri, azınlıklar üzerindeki tüm etki ve önemlerini kaybetmişlerdir. Şu an yayın hayatını sürdüren azınlık gazetelerinin misyonu, kültürel bir aktarımdan çok dinsel ayinlerin yerini okuruna duyurmaktan öteye gidememektedir.

5. SINIRLILIKLAR

Bu çalışma;

1) Azınlık olarak kabul edilen Rum, Yahudi ve Ermeniler'in Apoyevmatini, Şalom ve Agos Gazeteleri ile sınırlıdır.

2) Çalışmada Rum azınlığa ait 'Apoyevmatini' gazetesinin, 70 yıllık bir tarihe sahip olmasına karşın son elli iki yıldaki azınlık kültürünün ve azınlık basınının yaşamı ele alınmaya çalışılmıştır. Diğer deyişle araştırma Apoyevmatini'nin 1932-2002 yılları arasındaki gelişmeleri ile sınırlıdır.

3) Benzer bir çalışmanın daha önce yapılmamış olması sınırlılık gerçeğini daha da derinleştirmiştir. Bugün Sultanahmet'te bulunan Basın İlan Kurumu 1961 yılında hizmete girmiş ve ancak 1966 yılından itibaren ulusal, yerel ve azınlık gazetelerinin tirajları hakkında arşiv çalışmasına gitmiştir. Azınlık gazetelerinin tiraj kaybının ifade edildiği bölümde 1950'li yıllar azınlık gazetelerinin yetkin isimlerinden alınan bilgi ışığında hazırlanmıştır. Doğal olarak bu kişilerden edinilen bilgilerle sınırlıdır.

6. YÖNTEM

Bu çalışma üç azınlık gazetesinin de genel yayın yönetmenleri olan Mihail Vasilyadis (Apoyevmatini), Tilda Levi (Şalom) ve Hrant Dink (Agos) ile yüzyüze “yarı yapılandırılmış görüşme tekniği” yöntemine göre gerçekleştirilmiştir.

Bu yöneme göre; görüşmeyi yapan moderatör, görüşme gündemi konularının tümünün görüşme esnasında ele alınmasına öncelik verir. Bu nedenle, görüşülen kişinin belirli bir soruya yönelik yanıtını belirli bir süre içinde ve belirli sözcükler aracılığıyla ifade etmesi önem kazanır. Bu tür görüşme yöntemi, özellikle zamanı kısıtlı olan işadamları, yöneticiler, teknik uzmanlar ve fikir liderleri ile yapılan görüşmelerde verimlidir².

Her bir görüşme yaklaşık bir buçuk saat sürmüştür, toplam görüşme süresi yaklaşık beş saati bulmuştur. Yüzyüze yapılan görüşmeler dışında Ergun Hiçyılmaz, Rıfat Bali gibi araştırmacılardan da konuya ilişkin bilgi alınmıştır. Görüşmeler sırasında ses kayıt cihazı kullanılmış daha sonra yapılan ses kayıt çözümleri, yeniden düzenlenerek çalışmada kullanılmıştır.

Yarı yapılandırılmış görüşmenin yanısıra, Beyazid Kütüphanesi ve İstanbul Üniversitesi Kütüphane Dokümantasyon Merkezi'nde de araştırmaya ilişkin literatür (kaynak) taraması yapılmış, katkı sağlayan tüm bulgular çalışmada kullanılmıştır.

Çalışmada soru-cevap yönteminin yanısıra yaşanan siyasi olaylar tarihsel gelişimiyle kronolojik olarak sunulacaktır.

² Ahmet Değer, *Stratejik Focus, Görüşme Yöntemleri*, Sayı: 22, s.31

6.1. Görüşme Soruları

AGOS, ŞALOM ve *APOYEVMATİNİ* gazeteleriyle yapılan mülakatta her üç gazetenin yayın yönetmenlerine aşağıdaki soruların yanısıra; konunun içeriğine uyacak ve çalışma için faydalı olacak birçok soru yöneltilmiştir. Bu sorular şunlardır:

- 1) Ait olduğunuz azınlığın Cumhuriyetin ilk yıllarındaki (1923) ve bugünkü nüfusu nedir?
- 2) İlk nüfus sayımından bugüne azınlığınızın nüfusu nasıl değişti?
- 3) Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana azınlığınızı etkileyen önemli siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel olaylar nelerdir? 6-7 Eylül Olayları, (Rum azınlık), 1968 yılında yürürlüğe giren “Türkçe Konuşma Zorunluluğu Yasası”, “1974 Kıbrıs Savaşı” (Rum azınlık), 1980’lerde yaşanan Türk-Ermeni terör olayları vb...)
- 4) Azınlığınızın sizin gazetenizden önce çıkardığı gazete var mı? Varsa bu gazetelerin isimleri, hangi yıllarda yayın hayatını sürdürdüğü ve tirajları hakkında bilgi verir misiniz? (Örneğin; Sabah Gazetesi 1985 yılında kuruldu ama geçmişinde 107 yıllık bir tarihi ve Ege’de yayın yapan Yeni Asır gazetesi bulunmaktadır. Bunun gibi Şalom ya da Agos Gazeteleri’nden önce azınlığınıza ait gazeteler de var mıydı?)
- 5) Genel olarak gazetenizin yayın politikasını anlatır mısınız?
- 6) Türkiye’de bir azınlık gazetesi çıkarmanın zorlukları nelerdir? (Ekonomik, siyasi)
- 7) Haber seçiminde nelere dikkat ediyorsunuz? (Siyasi, kültürel, ekonomik vb.. haberler yayın anlayışınız içinde öncelik verdiğiniz haberler hangileri oluyor?)
- 8) Yayın hayatınıza başladığınız günden bugüne tirajınız hakkında bilgi verir misiniz?
- 9) Türkiye ile ‘Anayurdunuz’ arasında yaşanan siyasi kriz dönemlerinde dünden bugüne azınlık gazetelerinin yayın politikaları ne oldu?

- 10) Azınlığınızın sesi olarak “Özgür” müsünüz?
- 11) Yıllık bütçeniz ve gelirleriniz hakkında kısaca bilgi verir misiniz?
- 12) Azınlık gazetelerinin ayakta kalması için “çözüm” olarak önerileriniz neler?
- 13) “Azınlık gazetelerinin” kültürel anlamda Türkiye’ye yönelik faydaları nelerdir?

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DEKİ AZINLIKLAR VE GAZETELERİ

1. AZINLIK KAVRAMI

"Azınlık kavramında kişilerden oluşan bir çokluğun ifadesidir. Kavramın kendisinden bu çokluğun bir kişi grubunu mu yoksa kişiler toplamını mı ifade ettiği anlaşılmamaktadır. Azınlık söz konusu olduğunda bir kişi grubu kendi kimliğinin bilinci ile diğer gruplardan ayırt edilir. Bu ayırdedici kimlik bilinci grup üyeleri arasında ilişkilerin kurulmasını temin eder. Diğer bir ifade ile grup üyeleri birbiri ile ilişki halindedir. Bu iç ilişkinin yoğunluğu muayyen bir grup disiplininin uygulanmasını, grup özelliklerinin muhafaza edilmesini ve yayılmasını temin eder³.

Devletlerin çoğu, azınlıkların tanınması durumunda ulusal birliklerinin tehdit edileceğinden endişe etmişlerdir. Hangi niteliğe sahip grupların azınlık olarak kabul edilebileceğini tartışmaları objektif bir "azınlık" tanımını çalışmalarına neden olmuştur. BM de çalışmalarının büyük bir kısmını azınlık kavramının tanımını üzerinde yoğunlaştırmıştır⁴.

Deschenes'in önerisinde azınlıklar "geri kalan halka göre sayı bakımından küçük olan, hakim pozisyonda bulunmayan, mensupları etnik dil, din özellikleri ile devletin diğer vatandaşlarından ayrılan, kültürlerini, geleneklerini, din yahut dinlerini muhafaza etme konusunda dolaylı olsa da toplumsal sınırlarını açığa vurabilen insan toplulukları olarak tanımlanmıştır⁵.

Kavramı toparlamak gerekirse, aynı topluluk içinde cinsiyet, düşünce, davranış, eğilim vb. özellikleri bakımından çoğunluktan ayrılan ve sayıca daha az olan grup, aidiyet."

³ W. Dressler, *Minderheiten sprachen als Spannungsfaktoren*, s. 31

⁴ F. Ermacora, *Der Minderheitenschutz in der Arbeit der vereinten Nationen*, s.80 vd

⁵ Ayşe Füsün Arsava, *Azınlık Haklarının Uluslar arası Belgeler ve Özellikle 27. Maddesi Işığında İncelenmesi*, (Ankara, 1993), s.42-43

“Etnik özellikleri, dini, dili veya gelenek ve görenekleri bakımından egemen çoğunluktan ayrılan topluluk.” Demek ki Azınlık’tan olmak için yer değiştirmek ya da göçmen olmak gerekiyor. Lozan Antlaşması'nın “Ekaliyetlerin himayesi” başlıklı bölümünün 38-44 maddelerindeki düzenlemeye göre Türkiye'deki azınlıklar, “Gayrimüslim ekaliyet” olarak tanımlanmıştır. Lozan Antlaşması'na göre “Azınlık” kavramı Türkiye'deki Hıristiyan ve Musevi dinlerine mensup kişileri kapsamaktadır⁶.

Ancak Lozan Antlaşması'nın “Azınlık” olarak tanımladığı bir TC vatandaşı ya da bir cemaat, bu sıfatı antlaşmanın metinlerinde bırakıp, gündelik yaşamında “Musevi (Ermeni ya da Rum) asıllı” olarak anılmak istemiyorsa, bu onun yasal ve anayasal hakkıdır. Çünkü vatandaşın asıllısı, asılsızı yoktur⁷.

Sosyolojik açıdan bir toplum veya toplumun içinde sayısal olarak azınlık oluşturan, toplumun ana grubundan farklı nitelikler gösteren grup biçiminde de tanımlanan kavramın hukuksal tanımını da belirtmek gerekir. Hukuksal açıdan azınlık ise bir devletin geri kalan nüfusundan sayısal olarak daha az olan, bu devletin uyruğundan olanlarla dinsel, dilsel, etnik farklılıklar gösteren ve açık olarak olmasa bile kendi kültürünü, geleneklerini ve dilini korumaya yönelik bir dayanışma ile hareket eden grup demektir. Bu tanımlama Birleşmiş Milletler tarafından 1966 yılında yapılmıştır, ancak azınlık kavramı bir ülkenin bütünlüğünü bozmamak ilkesine bağlanmıştır⁸.

Yüzyıllardır egemen ülke için sorun olarak görülen “azınlık” olgusuna ilişkin Sokrates'in yaklaşımı ise şöyledir: “Reddedilmiş veya kaybolmuş kültür mirası, onu inkar edenlerin inadına, intikamını ergeç alır. Sorgulanmayan hayat yaşamaya değmez. Sorgulamak ise mevcut durumu anlamakla mümkün oluyor. Anlamak sıradan bir olgu değildir. Bir çözümlemeyi gerektirir. Görünenin arkasındaki görmeyi ifade eder. Olduğu gibi kabullenmeyi reddeder.”⁹

⁶ Özdemir İNCE, *Hürriyet Gazetesi*, Pazar eki, 27.01.2002, s.6

⁷ Aynı, s.6

⁸ Serpil Köksal, *Lazebura Dergisi*, Sayı: 4, , "Azınlık üzerine", s.46

⁹ Aynı, s.46

2. 90 YILDA 30 KAT GERİLEYEN AZINLIK NÜFUSU

Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne gelirken, Osmanlı sınırları içindeki nüfus yoğunluğunun ne olduğunu bakarsak, son üç sayımda şu tablo vardır:

Sayım	Müslümanlar	Gayrimüslümler	Yüzde	Toplam
1881/82	9.230.671	2.733.515	%22.66	12.064.186
1906/7	11.633.507	3.376.231	%22.49	15.009.738
1914	12.997.459	3.066.602	%19.09	16.064.061

(Tablo 1: 90 yıl önceki Müslüman ve Gayrimüslüm nüfus dağılımı)

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından bir yıl önce ilk sayım öncesi prova niteliği taşıyan nüfus sayımının da verileri çarpıcıdır. 1922 yılında gerçekleştirilen bu sayımda 11 Milyon 618 bin 550 Müslüman, 2 milyon 970 bin 599 Gayrimüslim sayılmıştır. Bu da Gayrimüslim nüfusun, toplam nüfusun yüzde 20.36'sını oluşturmaktadır¹⁰.

1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımına göre ise Türkiye'de 257.814 azınlık nüfusun olduğu saptanıyor. Bu miktar o dönemki genel nüfusun yüzde 1.4'üne tekabül ediyor¹¹.

Hıristiyan nüfustaki en büyük gerileme, 1927-1935 ile 1960-65 sayımlarında görülüyor. İlkinde 257.814 olan nüfus, 8 yıl sonra 226.167'e düşüyor. 1945'de nüfus, 226.167'den 202.044'e geriliyor. 1960-65 arasında İstanbul'daki Ortadoks nüfusta 21.000 kişilik azalma meydana geldiği saptanır. Bunun nedeni 1964 yılında Yunan uyruklu 12.000 Rum'un sınır dışı edilmesi ile sınır dışı edilenlerin Türk uyruğundaki eş ve

¹⁰ Ali GÜLER, *Türkiye'deki Gayri Müslümler*, (Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996), s.196

¹¹ McCarthy Justin, Çev: Kur. Kd. Alb. İhsan Gürsoy, *Osmanlı-Anadolu Topraklarındaki Müslüman ve Azınlık Nüfus*, (Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995), s.149

çocuklarının da Türkiye'yi terk etmeleridir. Bugün ise Türkiye'de yaşayan Rum, Ermeni ve Musevi azınlığının toplam nüfusunun 80 ile 100 bin arasında olduğu kabul edilmekte, bu da genel nüfusun, binde 11'ine denk düşmektedir¹².

Çok büyük bir bölümü İstanbul'da yaşayan azınlıklara ilişkin nüfus dağılımını, 50-60 bin kadar Ermeni, 20-25 bin kadar Musevi ve 2-3 bin kadar da Rum biçiminde sıralamamız mümkündür.

Küçük bir matematik hesabı ile azınlık nüfusunun 1914'ten günümüze yaklaşık 30 kat gerilediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

¹² Musa Ağacık, *Star Gazetesi*, (6 Aralık 2001)

3. BATI TRAKYA'DAKİ GAZETECİLİK

Türkiye'deki azınlık gazetelerini tanıtmaya ve sorunlarını anlatmaya geçmeden, Batı Trakya'daki Türk azınlığın basın hayatına ilişkin de bilgi vermek gerekmektedir. 1-4 Kasım 2001 tarihleri arasında Gümülcüne'de düzenlenen "Türk-Yunan Yerel ve Bölgesel Kitle İletişim Araçları'ndan Gazetecilerin İki Günlük Toplantısı" konulu konferans, Yunanistan'daki Türk azınlığın gazetecilik süreci içindeki yerini ortaya koyar. Ragıp Duran Batı Trakya'daki Türklerin kitle iletişim araçlarını kullanmasını şöyle anlatıyor:

"Batı Trakya'da çok sayıda haftalık, aylık, 3 aylık Türkçe yayın var. Siyasetin yanısıra eğitim, toplumsal konular ve edebiyat alanlarında da nüfusa oranla zengin bir yayıncılık faaliyetinden söz etmek mümkün. Ayrıca bölgede Türkçe yayın yapan 4 radyo bulunuyor. Yunan devlet radyosunun bölge yayınlarında da günün belirli saatlerinde Türkçe müzik programları yayınlanıyor. 4 günlük gezide Şapçı ve Susurköy Belediyesi'nin davetlerinde en çok ilgimizi çeken 3 dilde yayınlanan günlük "Trakya'nın Gözlemcisi Gazetesi" oldu. 16 sayfalık, tabloid boyda, siyah beyaz olarak yayınlanan gazetenin 4 sayfası Türkçe, 2 sayfası da Rusça (İç savaştan sonra SSCB'ye kaçıp son 5 yıldır Yunanistan'a dönen Pontus kökenliler için) olarak yayınlanıyor. Çok sesliliğin gözlemcisi olarak anılan gazete, sadece dil zenginliği ile değil yayın politikaları ile de çok kültürlülüğü savunuyor. Gazetenin sahibi, yöneticileri ve çalışanları ile birlikte geçirdiğimiz 4 gün boyunca bu birlikteliği, barış köprüsü kurma arzusunu ve en önemlisi, bir gazetenin, iktidarların değil toplumun ve kamu çıkarlarının sesi olması gerektiğini her konuşmada, her tartışmada somut olarak yaşadık¹³."

¹³ Ragıp Duran, *Dünya Basını*, Medyakronik, İnternet gazetesi (9.11.2001)

4. DÜNDEN BUGÜNE BİR AZINLIK OLARAK TÜRKİYE'DEKİ RUM BASIN TARİHİ

Osmanlı Devletinin resmi organı Takvim-i Vekayi'nin Rumca nüshası olan Otomanikos Monitor, İstanbul'da yayımlanan ilk Rumca gazetedir ve 1832'de yayımlanmaya başlar. Tirajı 400 kadardır; başta Rum Ortodoks Patrikhanesi olmak üzere ilgili çevreye dağıtılır. Patrikhane, daha iyi anladıkları gerekçesi ile Türkçe nüshanın yeterli olduğunu bildirince, yayını durdurulur (1840).

Bu olay, bir yandan Rumların dil ve kültür evrenini, diğer yandan Yunanistan'ın (1829) kurulmasıyla yazı (katerevusa) ve konuşma (demotik) dilleri arasında beliren çelişmenin ilginç bir göstergesidir. Otomanikos Monitor'u, Yogos Musurus çıkarmıştır. Musurus Ailesi, Osmanlı dış ilişkilerinde söz sahibi olmuştur. 1840'ta Bab-ı Ali'nin memurlarından Konstandinos Adisidis'in çıkardığı O Tilegrafos Tu Vosporu (Bogaziçi Telgrafı) gazetesi de yarı resmî bir yayın sayılabilir. Dimitros Ksenis, 1845'te Vizandis'i (Bizans) kurar. Vizandis, 1854'te Tilegrafos'la birleşir ve aralıklarla 1901'e kadar değişik sahiplerin marifetiyle çıkar. 1860-70 yıllarında Dimitrios Kaçelidis tarafından çıkarılan Omonia (Barış) da Patrikhane'nin yardımıyla yaşar. Patrikhane'nin resmi sesi Eklisiastiki Alitia (Kilise Gerçeği) 1923'e kadar yaşamını sürdürür.

Patrikhane'ye yakın gazeteler, yenilikçi akımlara karşı tutucudur. Yunanistan kendi kilisesinin özerkliğini ilan ettiği için İstanbul Rum Basını tarafından desteklenmez; Bab-ı Ali'nin üstünlüğü tartışılmaz. Bab-ı Ali tarafından maddi himaye gören gazeteci Mihail Hurmuzis 1864-1868 arasında çıkardığı Armonia (Ahenk) ve başta Anatolikos Astir (Anadolu Yıldızı) olmak üzere, yazdığı diğer gazetelerde Osmanlı-Yunan işbirliğini ve Patrikhane'yi destekler. Rumların, özellikle Anadolu'daki kesiminin anadili Türkçe idi. Bunlar Rumca konuşmayı bilmezler. 15. yy'dan beri eserlerini Karamanlıca (Karamanlidika) denilen, Grek harfleriyle Türkçe olarak yayımlarlardı. Patrikhane dahi buna karşı çıkmaz, kiliseye bağlı kaldıkları sürece Karamanlıca din kitapları yayımlamayı olağan bulur. Evangelinos Misailidis'in 1851'de İstanbul'da yayımlamaya başladığı Anatoli Gazetesi Karamanlıca'nın kökleşmesine büyük katkıda bulunur. E. Misailidis, bol

sayıda kitap da yayımlar. Dilbilimcilere göre, Karamanlıca Rumca'dan çok Türkçe'ye ayak uydurmuş ve Yunan yayılmacı etkilerinden çok, birarada uyumlu yaşamının destekçisi olmuştur. Bu sebepten Tercüman-ı Hakikat, E. Misailidis'i Fikr-i Osmaniye yaymakta kimsenin kabına varamadığı kişi olarak tanıtır. Rumca özel gazetelerden başlıcaları, 1861-1894 arasında Filalitis-Kalifron-Fotiadis'in çıkardıkları Anatolikos Astir'i (Anadolu Yıldızı); 1869-1876'da N. Destunianos'un Teatis'i (Seyirci); 1876-1877'de Gabrilidis'in Metaritmis'i (Islahat); Vangelis Papadopoulos'un Proia'sı, Savatiea Epiteorisis'i (Cumartesi Revüsü), Hiaki Epiteorisis'i (Sakız Revüsü), Nea Epiteorisis'i (Yeni Revü) sayılabilir. Özel gazetelerin arasında Stavros Vutiras'ın 1866'da Neologos Tis Anatolia adıyla yayınladığı gazete önde gelir. Sorumlu müdürü Hristos Papadopoulos, bir Osmanlı memuru idi. Kültür anlamında yüksek düzeyli bir yayındır. Bu yönüyle döneminin bütün Rumca basınının önünde yer alır. Bazen örtülü, bazen açık şekilde Panhelenizmi ve Megali İdea'yı savunmuş, yandaşlarından para toplayarak yaşamaya çalışmıştır. Neologos, Yunan yenilgisi üzerine 1922'de kapandı. Raptarhis'in Eptalofos (Yedi Tepeli) adıyla 1863'te başlattığı gazeteyi D. Nikolaidis devralıp ismini Konstantinopolis'e çevirir ve aralıklı olarak 1914'e kadar yayımlar. Bir Fransızca gazete de çıkaran Bellis'in Tahidromos'u (Postacı), Kyriakopoulos'un Fransızca Phare du Bosphore'u da (1869-1890) açıkça Yunan siyasetine alet olmaktan çok, kültürel uyanışa ve Rum cemaatinin çıkarlarını kollayarak ulus bilincine katkı da sağlarlar. Dergiler arasında ilk olarak 1845'te Efrosini Samarcidis tarafından çıkarılan aylık kadın dergisi Kipseli, 34 sayı yayımlanır. Dergi alanında asıl etkili olan mizahi yayınlarıyla Kayserili Rum Teodor Kasap'tır. Türkçe yayınlarının yanı sıra Rumca Diyojen, Momos ve Kondonator adlı yayınlarıyla bu alanın öncülerindedir. Yeni Osmanlılarla yakınlığı yüzünden mahkum olup yurt dışına kaçır, ama sonra II. Abdülhamid'le anlaşır onun hizmetine girer.

II. Meşrutiyet'in ilanında (1908), ilk 7 ayda bütün ülkede 730 yeni imtiyaz verilir. Bunların yüzde 50'si Türkçe, yüzde 15'i Rumca gazeteler için alınır. İstanbul'da da 37 Rumca, 3 Karamanlıca ve 12'si karışık dilli (Rumcanın yanı sıra Fransızca, Ermenice vb.) yayına imtiyaz verilir. Bu hem görece özgür, hem de gergin ortamda Neologos ve Proodos

gibi gazetelerle İttihad ve Terakki'nin sözcüsü Tanin arasında çok sert tartışmalar geçer. Dönemin önde gazetecileri arasında Dimitraki Tomaidi, Kozmidi, Dimitri Karasavas, Yorgi Ikonomidi, Pavlo Fotiyadi, Hambailidi gibi isimleri sayılabilir. Sıkıyönetim döneminde, 1918'e kadar durgun kalan bu basın, Mütareke'nin ilanı ve İstanbul'un işgali ile ırkçı eğilimleri açığa vurur. İstanbul'un, kurulacak Yunan İmparatorluğu'na terkini, Türklerin Avrupa'dan kovulmasını açıkça talep ederler. Yazarları da Osmanlı Matbuat Cemiyeti'nin dışında kendi örgütlenmelerine girerler. Anadolu'daki bozgun, İstanbul'un Rumca basınının ve yazarlarının sonu olur. Gazeteler kapanır, gazeteciler yurt dışına kaçar. Türk düşmanlığı yapmamış bir gazeteci nesli ortaya çıkar. 1923-1941 arasında İstanbul'da 28 Rumca gazete ve dergi görülür. Bunlardan 24'ü günlük siyasi gazetedir: Aniksartitos, Asipis, Avyi, Apoyevmatini, Dimokratia, Dimokratis, Efimeris, Espirini, Estia, İmeris Yana, Katimerini, Metaritmisis, Metapolitefsis, Otipor, Patris, Politia, Politerisis, Proodos, Proini, Ta Hronika, Ta Neotora, To Vima, To Fos. Kimi birkaç sayı, kimi de birkaç yıl çıkar. Efimeris (1943-?), Vima (1946-1952), Keravnos (1947-1951), Kiryakatiki Proia (1947-1960), Hronos (1947-?), Apostolos Adreas (1951-1964), Elefteri Foni (1952-1965), Embros (1952-1965), Ta Nea (1953-?) gibi gazeteler de yayımlanır. Aralarında en önemlisi günümüze kadar yaşamını sürdüren Apoyevmatini sayılır. Haftalık dergilerden Fos, Foni, mizahi Okopanos, 15 günlük Kopanos, dini olarak da aylık Hıristiyaniki Estia ile aylık Ortodoksia yayımlanır. İstanbul'daki Rumların sayısı azaldıkça gazeteler de azalır. Halen yayınlanan Apoyevmatini ile İho (Yankı) gazetesi Rum cemaatine hitap etmeyi sürdürüyor¹⁴.

¹⁴ Rıfat Bali'nin özel arşivinden

4.1 Apoyevmatini

İstanbul'da yayın hayatını sürdüren ve en eski azınlık gazetesi olarak bilinen Apoyevmatini, 1925 yılında yayın hayatına başlayan ve İstanbul'daki Rumlar'a yönelik yayın yapan bir gazetedir. Grek alfabesiyle hazırlanan Apoyevmati'nin kurucusu ise geçen yıl hayata veda eden Yorgo Adosoğlu'dur.

Günlük yayın yapan ve okurlarına her gün siyasi, politik ve İstanbul'daki Rumlar'ın yaşamına yönelik bilgi vermeyi amaçlayan gazete 4 sayfadan oluşmaktadır.

Yaklaşık 80 yıllık bir geçmişe sahip olan Apoyevmatini'nin 1940-50'li yıllarda 5 binlerde olan tirajı ise bugün 500'lerle ifade edilmektedir. Adosoğlu'nun ölümünün ardından gazeteyi ayakta tutma mücadelesini ise şu an gazetenin hem genel yayın yönetmeni hem yazışleri müdürü hem de muhabiri olarak çalışan Mihail Vasilyadis vermektedir.

5. DÜNDEN BUGÜNE BİR AZINLIK OLARAK TÜRKİYE'DEKİ ERMENİ BASIN TARİHİ

Osmanlı Devleti'nde matbaacılık faaliyetlerinde Gayrimüslimler önemli roller üstlenmiştir. İstanbul'daki ilk matbaa 1492 yılında Yahudiler tarafından kurulmuştur. Türkiye'de Yahudiler'den sonra Ermeniler ve Rumlar'da matbaa açmışlardır. Fakat bunlar arasında özellikle Ermeniler bu alanda kendi kültürlerinin gelişmesine çaba harcamakla kalmamışlar; aynı zamanda Türk matbaacılığının ve bütün ülke kültürünün gelişmesine geniş ölçüde katkıda bulunmuşlardır¹⁵.

Türkiye'de Ermeni matbaacılığının piri sayılan Tokatlı Apkar Tıbir isimli bir matbaacıdır. Osmanlı Devleti'nde 1567-1923 yılları arasında İstanbul'da kurulan 131, taşrada 63 Ermeni matbaasında basılan dergi ve gazete sayısı 598'dir. 1915 sanayii sayımına göre İstanbul'da faaliyet gösteren toplam 42 büyük matbaadan 23'ü Gayrimüslümler'in elinde bulunmaktadır¹⁶.

1915'e kadar birçok yeni Ermenice gazete ve dergi çıkmıştır. Zamanla Ermeni cemaatiyle birlikte sayıları azalmış, birer ikişer kapanmışlardır. Bugün İstanbul'da düzenli olarak yayımlanan Jamanak, Agos ve Marmara dışında Ermeni gazetesi kalmamıştır.

1905'te Ermenice yayınlanan gazetelerin isimleri ve sahipleri şöyledir:

Arevelyan Mamul (Haftalık dergi; sahibi Hrand efendi Mamuryan), bu dergi İzmir'de çıkıyordu.

Arevelk (Günlük gazete, sahibi Zareh Efendi Yusufyan), Avedaper (Haftalık gazete; sahibi Dr. Grin), Puzantiyon (günlük gazete; sahibi Puzant Kecyan), Purang (haftalık gazete, sahibi Utucuyan Efendi), Luys (haftalık dergi, sahibi Vahan Efendi Minasyan), Dzahig (onbeş günde bir çıkan dergi; sahibi Andon Efendi Sakayan), Hanrakidag (Haftalık Dergi, Sahibi Andon Efendi Lusinyan), Djeridei Sharkiye (Günlük Gazete, Sahibi Dikran Efendi Civelekyan), Manzumei Efkar (Günlük Gazete; Sahibi Hovhannes Efendi

¹⁵ Ali GÜLER, *Türkiye'deki Gayri Müslümler*, (Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996), s.143

¹⁶ Aynı, s.144

Kayseryan), Masis (Haftalık Gazete, Sahibi Dr Yetvart Efendi Masis), Macmuayi Akhbar (Günlük Gazete, Sahibi Hovhannes Efendi Tolayan), Surhantag (Günlük Gazete, Sahibi Dikran Efendi Civelekyan), Puntch (Haftalık Gazete , Sahibi Alacaciyan Efendi).

1905'den sonra 1915'e kadar daha birçok gazeteler doğmuştur; mesela ünlü mizah gazetesi Gavrosh ve bugün de okunan günlük gazete Jamanak gibi¹⁷.

¹⁷ Rıfat Bali'nin özel arşivinden

5.1 Agos

Türkiye'deki Ermeni cemaatinin ilk Türkçe-Ermenice haftalık gazetesi olan Agos, 5 Nisan 1996'da yayın hayatına başladı. Luiz Bakar, Hrant Dink, Harutyun Şeşetyan ve Anna Turay'dan oluşan bir girişimci kurul tarafından temeli atılan Agos, aradan geçen yıllar içinde genişleyerek genç ve amatör bir kadroyla yayın hizmetini sürdürmektedir.

Ermenice okur-yazar kesiminin, cemaatin sosyal yaşamında aktif olarak yer alabilmesi hedefiyle yola çıkan Agos, Ermeni cemaatinin varlığını sürdürmesi için büyük önem taşıyan sosyal iletişimin sağlanması görevini üstlenmiştir.

Aynı zamanda genellikle kapalı bir toplum olarak yaşamını sürdüren Ermeni cemaatinin, içinde yaşadığı büyük topluma kendini, tarihini, kültürünü tanıtmada da hizmet vermektedir.

AGOS'un önem verdiği bir diğer konu da Ermeni cemaatinin yaşamsal sorunlarının, karşılaştığı haksızlıkların kamuoyuna duyurulması ve gereken hassasiyetin gösterilmesini sağlamak.

Kısa sürede gerek Ermeni gerekse Ermeni olmayan okurlarından geniş kabul gören Agos'un, 1800'le başladığı tirajı günümüzde 5 binlerle ifade edilebilir durumda. Halen dokuz sayfa Türkçe ve 3 sayfa Ermenice olmak üzere haftalık 12 sayfalık bir düzen içinde yayımlanan AGOS, bundan sonrası içinse yayın alanındaki hizmetlerini geliştirerek sürdürmeyi hedefleyen bir gazetedir. Gazete, İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya, Marmaris ve Adana'daki Ermeni azınlığa yayın yapmaktadır.

6. DÜNDEN BUGÜNE BİR AZINLIK OLARAK TÜRKİYE'DEKİ MUSEVİ BASIN TARİHİ

Türk Yahudileri matbaayı İspanya'dan göç ettikten bir yıl sonra 1493'te kurmuş olmalarına rağmen, ilk gazetelerini ilk Türkçe gazete olan Takvim-i Vekayi'den (1831) 9 yıl sonra İzmir'de yayımlamışlardır. Rafael Uziel'in La Buena Esperansa Gazetesinin ardından İstanbul'da ilk Yahudi gazetesi Leon de Hayim Kastro'nun Or İsrail, 1853'te Raşi harfleriyle (İbrani harflerinin benzeri) ve Yahudi İspanyolcasıyla yayımlanmıştır. Onu Moşe Pesah'ın 1855 - 1858 arasında yayımladığı El Manadero Gazetesi izlemiştir.

Cumhuriyet yıllarına kadar Raşi harfleriyle ve Yahudi İspanyolcasıyla yayımlanan gazetelerin çoğu sadece birkaç ay, bazıları birkaç yıl çıkabilmişlerdir. Çoğunluğu haftalık olarak yayımlanan bu gazeteler arasında İsak Karmona'nın 1871'de kurmuş olduğu El Tyempo (Zaman) Gazetesi 1930'a kadar yayımlanmıştır. Son yayımcısı David Fresko, El Tyempo'yu uzun yıllar haftada üç kez yayımlamıştır. Uzun yıllar yayımlanmış olan diğer bir gazete ise El Telegraf (Telgraf) Gazetesidir. 1871'de yayımcı Marko Mayorkas'ın çıkardığı El Nasyonal'ın (Milliyet) devamı olan gazete 1872-1930 arasında yayımlanmıştır. İlk dönemlerinde David Fresko'nun başyazarlığını yaptığı El Telegraf sonraki dönemlerde Mois Dal Mediko ve İsak Gabay tarafından yayımlanmıştır.

Cumhuriyet öncesi dönemde yayımlanan diğer gazeteler genellikle kısa dönemli olmuştur. Bunların arasında 1860'ta Yehezkel Gabay tarafından yayımlanan Journal İsrailit (Yahudi Gazetesi); 1908 - 1909 yıllarında Viktor Levi ve David Elnkave tarafından yayımlanan La Patria (Vatan); 1908 - 1910 arasında Viktor Levi tarafından yayımlanan La Boz (Ses), 1867'de Mois Eli tarafından yayımlanan El Luzero (Fener) sayılabilir. 1899'da İbrani harfleriyle Türkçe ve Yahudi İspanyolcasıyla çıkan Ceride-i Lisan adlı gazete Abraham Leon tarafından yayımlanmıştır. Türkçe bölümü İbrani harfleriyle yayımlanan gazetenin bu bölümünün yayımcısı İbrahim Nom (Avram Naum) idi. Gazetenin amacı İstanbul Yahudileri arasında Türkçenin yayılmasını sağlamaktı.

Cumhuriyet öncesi dönemde Coha i Cohayko (Coha, Nasrettin Hoca'ya Yahudilerce verilen addır) (1860); El Çuflete (Düdük) (1909); El Burlon (Alaycı); 1909; El Grasiozo

Arşivleştirilmiştir
19.05.2023

(Sevecen) (1910) gibi mizah gazete ve dergileri de yayımlanmıştır. Bu tür gazeteler arasında uzun süre çıkan El Cugeton (Dalgacı) 1909 - 1931 arasında Eli Karmona tarafından haftalık olarak yayımlanmıştır.

Alliance İsrailite Okulları'nın Türk Yahudileri'ni eğitmeye başlamasıyla İstanbul Yahudileri arasında kullanılmaya başlanan Fransızca'nın etkisiyle 1908-1922 arasında Lucien Sciuto L'Aurore'u; 1908-1918 arasında Sami Hochberg Le Jeune Turc'ü; 1919-1923 arasında Jak Loria La Nasion'u; 1923-1924 arasında Albert Gatenyo La Gazzette'i; 1946'da Marsel Şalom La Presse'i; 1948-1958 arasında Albert Benaroya L'étoile du Levant'ı Fransızca olarak yayımlamışlardır.

Haftalık yayımlanan bu gazeteler dışında Albert Karasu'nun 1917'den 1971'e kadar yayımlamayı sürdürdüğü günlük Le Journal d'Orient gazetesi sadece İstanbul Yahudileri'ne hitap etmemekle birlikte İstanbul Yahudi basınının en uzun süreli gazetelerinden biri olarak tarihteki yerini almıştır.

Cumhuriyet sonrasında Yahudi İspanyolcasıyla gazete yayımlamaya devam eden İstanbul Yahudileri bu dönemde Latin harflerini kullanmaya başlamışlardır. Zamanla bir bölümü Türkçe yayımlanan bu gazetelerin başlıcaları şunlardır:

La Boz de Oriente (Doğunun Sesi) (1931-1939) yayımcıları İsak Algazi, Leon İsrail ve Mois Dal Mediko; Şabat (Cumartesi) (1947-1950) yayımcıları Moşe Benbasat, İzak Yaeş; Atikva (Umut) (1947) yayımcısı Yaakov Kıymaz; Or Yeuda (Yeuda Işığı) (1948), yayımcıları İzak Yaeş, Menahem Maden; La Vara (Asa) (1950) yayımcısı Moşe Benbasat; La Luz (Işık) (1950-1953) yayımcıları İlyazer Menda, Robert Bali, Moşe Levi Belman, İsak Misistrano; La Luz de Turkiya (Türkiye'nin Işığı) (1953-1955), yayımcısı Robert Bali¹⁸.

¹⁸ Özel arşiv

6.1 Şalom

Türk Yahudi basınının günümüzdeki tek temsilcisidir. İlk sayısını ise 30 Ekim 1947'de yayımlamıştır. Avram Leyon ve İzak Yaeş tarafından yayınlanan gazete birkaç ay sonra İzak Yaeş'in ayrılmasıyla 1983 yılına kadar Avram Leyon tarafından çıkarıldı. Gazetenin isim hakkı aynı yıl Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.'ye devredildi. Cemaati temsilen Naim Güteryüz'ün çalışmalarıyla yeniden çıkan Şalom'un ilk iki yılında Leon Haleva, Cako Molinas ve Süzet Sidi amatör yazar grubunun öncüleriydi.

1984 yılında tabloid boyutta altı ya da sekiz sayfa halinde yeniden okurla buluşan Şalom bir sayfası hariç Türkçe yayımlanmaya başladı. Gazete uzun yıllar Latin harfleriyle Yahudi İspanyolcası dilinde yayınlandı. Gazetenin o dönemde esas amacı bu dili Türkçe'den çok daha iyi bilen ve konuşan İstanbul Musevi toplumuna dünya Yahudiliğiyle ilgili haberleri verebilmek ayrıca İstanbul Musevi cemaati bünyesindeki haberleri topluma duyurmaktı. 90'lı yıllarda ulusal gazetelerin ebadında on iki ile on altı sayfa arasında yayınlanan Gazete Sefarad Yahudileri'nin beş asrı aşkın bir süredir kullandıkları Yahudi İspanyolcası'nı yaşatmak amacıyla bir sayfasını halen bu dilde yayınlamaktadır. Şalom bu yönüyle dünyada tek olma özelliğini sürdürmektedir.

Günümüzde Yayın Koordinatörlüğünü Yakup Barokas'ın üstlendiği gazetenin Genel Yayın Yönetmeni Tilda Levi'dir. Uzun yıllar boyunca biriktirdiği kitap ve dergilerle geniş bir arşive ve kütüphaneye sahip olan Gözlem Gazetecilik, araştırmacılar için önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Korin Penso'nun sorumluluğunu üstlendiği arşivde Türk Yahudileri, Osmanlı Yahudileri, dünya Yahudileri, sanat, bilim, eğitim, politika gibi çeşitli konularda bilgiler bulunmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZINLIK GAZETELERİNİN DURUMU

1. 1932 YILINDA AZINLIK GAZETELERİNİN DURUMU

Araştırmacı ve tarihçilerin en vazgeçilmez kaynaklarından biri olan Türk basını hakkında çok yetkin araştırmalar yayımlanmasına rağmen bu kaynaklarda gazete tirajları hakkında sağlıklı bir bilgiye rastlamak ya imkansız ya da oldukça zordur. Amerikan Milli Arşivleri'nde yeralan ve 19 Nisan 1932 tarihinde yayımlanan aşağıdaki belge Ankara'daki Amerikan Büyükelçiliği'nin Washington'daki Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği alışlagelen raporlardan biri olup konusu Harf Devrimi'nden sonra Türkiye'deki gazetelerin durumunu yansıtmaktadır¹⁹.

1932 yılına ait Tek Parti Döneminde Gazete Tirajları:

Hakimiyet-i Milliye (Ulus)	25.000
Cumhuriyet	20.000
Akşam	20.000
Milliyet	15.000
Yarın	15.000
Vakit	10.000
Politika	6.000
Son Posta	5.000
Yılmaz (Bursa)	5.000
Yeni Gün	5.000
<i>Le Journal D'Orient (Musevi)</i>	10.000
<i>Apoyevmatini (Rum)</i>	3.958
<i>Anexartitos (Rum)</i>	1.791
<i>Avghi (Rum)</i>	1.687

¹⁹ Rifat Bali, *Tarih ve Toplum Dergisi*, "Gazete Tirajları", (Mayıs 2002), s.18

<i>Chronica (Rum)</i>	1.287
<i>Jamanak (Ermeni)</i>	3.600
<i>Astaran (Ermeni)</i>	3.366
<i>Nor Lur (Ermeni)</i>	2.766

(Tablo 2: 1932 yılına ait Tek Parti Döneminde Gazete Tirajları)

1932 yılına ilişkin gazete tiraj tablosuna baktığımızda ulusal basının önde gelen gazetelerine ait 126 binlik net bir satışı görebiliyoruz. Yine aynı dönemde Ermeni, Rum ve Musevi azınlığa ait 8 büyük gazetenin tiraj toplamı ise 28 bin 500'ü buluyor.

İstanbul ve Ankara'daki ulusal gazetelerin satışına Anadolu'nun muhtelif köşelerinde satılan gazeteleri de eklediğimizde 70 yıl önce ulusal basının toplam tirajının 130 binlerde olduğunu söylememiz yanlış olmaz. Benzer durumu İzmir'de Museviler'in, İç Anadolu Bölgesi'nde Ermeniler'in çıkarttığı gazeteleri de gözönüne alarak azınlık gazeteleri için düşündüğümüzde ise Rum, Ermeni ve Musevi basınının 1932 yılında yani 71 yıl önce toplam tirajlarının 32 bini bulduğunu söylemek mümkün.

Azınlık gazetelerine ilişkin en gerçekçi ve en yüksek satışı gerçekleştirdikleri dönemi ifade eden bu tiraj tablosuna göre ise tek parti döneminde, Türkiye'de satılan gazetelerin yüzde 19.7'si azınlıklara aittir. Yine azınlık gazetelerinin tirajlarını yüzde olarak belirtmek gerekirse şöyle bir sıralama ortaya çıkacaktır:

Ulusal gazeteler	130.000	(%80.3)
Musevi basını	11.545	(%7.1)
Rum basını	9.723	(%6)
Ermeni basını	10.732	(%6.6)

(Tablo 3: 1932 yılında azınlık gazetelerinin ulusal basın içindeki yeri)

2. 1950'LERDE AZINLIK GAZETELERİNİN DURUMU

Basın İlan Kurumu'nun 1966 yılına ait tiraj verilerine geçmeden 1950'li yıllara ilişkin azınlık gazetelerinin tirajına ilişkin Agos, Apoyevmatini ve Şalom Gazeteleri'nin Genel Yayın Yönetmenleri'nin değerlendirmelerini belirtmekte fayda var.

1932 yılında 10 bine yakın tiraja sahip olan Rum basınının 1950'lerin ikinci yarısına kadar tiraj bakımından 7-8 binlerde seyrettiğini ifade eden Apoyevmatini Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Mihail Vasilyadis, tiraj kaybını şöyle anlatıyor:

“1932 yılında yabancılara getirilen çalışma yasağı ile Rum nüfus, Lozan'daki nüfus mübadelesinin ardından ciddi bir göçe maruz kaldı. Bunun nedeni çalgıcılıktan, berberliğe; ayakkabıcılıktan işçiliğe kadar azınlıklara hemen hemen bütün iş kollarında çalışmalarının yasaklanmasıydı. Bunu 1941 yılında yine sadece azınlıklar için çıkartılan seferberlik ve 1942-44 yılları arasında uygulanan Varlık Vergisi izledi. Bu dönemde, 1932'lerde 10 bini bulan Rum azınlık gazetesinin tirajı kan kaybetmeye başladı. Göçü körükleyen bu olaylara 1955 yılında yaşanan 6-7 Eylül Olayları da eklendiğinde Rum basınının tirajı 5 binlere düşmüştü.”

Jamanak'ın Türk basınının 90 yılı aşkın bir hayata sahip olduğunu söyleyen Agos Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink'in yine 1932 yılında tirajı 10 bini aşan Ermeni basınının 1950'li yıllara ilişkin değerlendirmesi ise şöyle:

“1920'lerde 150 bini bulan Ermeni nüfus, 50'li yıllara gelindiğinde ise 90 bin azalarak 60 binlere kadar düştü. Bunun en önemli nedeni sırasıyla yabancılara getirilen çalışma yasağı (1932), azınlıkları kapsayan seferberlik (1941), Varlık Vergisi'ydi. (1942) Her biri ayrı bir tez konusu olabilecek bu olayların detayına girmeden Ermeni basınına ilişkin bir değerlendirmede bulunursak, başta Jamanak ve Nor-Marmara'nın 50'li yıllarda toplam tirajının 5 bini bulduğunu söylemem yanlış olmayacaktır.”

Osmanlı'dan günümüze Türk toplumuyla kriz yaşamayan ve 1932 yılında tiraj açısından 12 binleri bulan Musevi basınının bugünkü en büyük temsilcisi olan Şalom Gazetesi'nin Genel Yayın Yönetmeni Tilda Levi ise Rum nüfusun göçünü daha çok 1948

yılında İsrail Devleti'nin kuruluşuyla açıklıyor. Özellikle Varlık Vergisi'nden kendilerinin de diğer azınlıklar gibi etkilendiklerini söyleyen Levi ise 1950'li yıllarda Musevi basımının, Rum ve Ermeni gazetelerine oranla biraz daha iyi durumda olduğunu ancak toplam tirajın 6 binleri ancak bulacağını altını çiziyor.

3. 1966 YILINDA AZINLIK GAZETELERİNİN DURUMU

1961 yılında kurulan ve 1965 yılından itibaren basına ilişkin verileri toplayıp kaydeden Basın İlan Kurumu'nun, 1 Mayıs 1966 tarihinde sunduğu tiraj raporu, 1932'lerde 10 binlerle, 1950'li yıllarda ise 5 binlerle ifade edilen azınlık gazetelerinin yaşanan siyasi olayların ardından ne duruma geldiğini en iyi biçimde yansıtıyor.

Gazeteler	Tirajları
Adalet (Ankara)	8173
Ank.Tic.Post.	2750
Bugün	1818
Gündem	1231
Havadis	10017
İş ve Ekonomi	1686
İş Alemi	1635
Medeniyet	4390
Son Baskı	4080
Ulus	14077
Vatan	4307
Yeni Tanin	7356
Daily News	1080
Devrim	1100
Zafer	10048
Akşam (İstanbul)	119465
Cumhuriyet	127429
Dünya	11599
Ekonomi	1941
Ekspres	6619

Hergün	8300
Hürriyet	554143
İst.Post.	1771
İşçi Postası	2331
Milliyet	172204
Son Havadis	64200
Son Saat	8012
Tercüman	193321
T.Tic.Post.	1845
Yeni İstanbul	11187
Apoyevmatini (Rum)	4161
Embros (Rum)	2794
Journal (Musevi)	2084
Jamanak (Ermeni)	1782
Marmara (Ermeni)	1952
Demokrat İzmir (İzmir)	7935
Ege Ekspres	8338
Ege Telgraf	3533
Ticaret	6556
Yeni Asır	24030
Toplam tiraj:	1.421.280
Azınlık gazeteleri:	12.773

(Tablo 4: 1966 yılındaki ulusal ve azınlık gazetelerinin tirajları)

Türk basınının 1966 yılındaki toplam tirajının 1 milyon 421 bin 280; Rum, Musevi ve Ermeni basınına ait toplam tirajın ise 12 bin 773 olduğunu ifade eden 1966 yılına ait tablodan çıkartılacak sonuç ise şöyle:

1932 yılında ulusal basınının sahip olduğu tirajın %19.7'sini elinde bulunduran azınlık basınının 1966 yılına gelindiğinde toplam tirajdan aldığı pay % 0.9'a düşüyor.

Bu veriler ışığında 1932'den, 1966 yılına gelinceye kadar geçen 34 yıllık bir süreç içinde azınlık basınının küçülme oranı yaklaşık 22 kat. Azınlık gazetelerini yine etnik olarak yüzdelemek gerekirse şöyle bir durum ortaya çıkıyor:

	Satılan Gazete	Yüzdesi
Ulusal gazeteler	1408507	(% 99.1)
Musevi basını	2084	(% 0.15)
Rum basını	6955	(% 0.49)
Ermeni basını	3734	(%0.26)

(Tablo 5: 1966 yılında satılan ulusal ve azınlık gazetelerinin sayısal oranı)

4. 1977 YILINDA AZINLIK GAZETELERİNİN SON DURUMU

Basın İlan Kurumu'nun tiraj arşivinde azınlık gazetelerine ilişkin son veri 1 Mart 1977 tarihine ait. 1 Mart 1977 yılına ait aşağıda sunulan tabloda Musevi Basın Tarihi bölümünde de ifade ettiğim gibi 1975 yılında yayın hayatına son veren Journal gazetesi bulunmuyor.

Bu dönemde tiraj bakımından basın ilan kurumundan ilan alma hakkına sahip olan azınlıklara ait iki gazete ise Ermeni azınlığın sesi olan Jamanak ve Rum azınlığa ait Apoyevmatini gazetesi. İşte bu tarihten itibaren Basın İlan Kurumu'ndan ilan alamayan ve tirajları sırra kadem basın azınlık gazetelerinin ulusal basınımız içindeki yeri:

Gazeteler	Tirajları
Akşam	5983
Ankara	3181
Ayrıntılı Haber	11330
Bayrak	11193
Bizim Anadolu	5213
Cumhuriyet	118145
Dünya	28941
Ekonomi Politika	12736
Ekspres	5854
Günaydın	380867
Güneş	10491
Haber	3293
Hergün	16683
Hürriyet	524906
İstanbul	11050

İstiklal	3402
Milli Gazete	14595
Millet	10820
Milliyet	262243
Ortadoğu	11189
Özgür	3315
Son Havadis	11284
Son Saat	3311
Sabah	12779
Tercüman	467073
Türkiye	3646
Vatan	22217
Yeni Asya	5722
Jamanak	1107
Apoyevmatini	2307
Ekonomi	1079
Günlük Ticaret	1331
İstanbul Postası	1677
Olaylarla Yenigün	1325
Tünaydın	1211
Toplam tiraj:	1.978.720
Azınlık gazeteleri:	3.414

(Tablo 6: 1977 yılında satılan ulusal ve azınlık gazetelerinin tirajları)

1977 yılına ait yukarıda belirtilen tiraj durumuna göre ulusal basında toplam gazete satışı 1 milyon 978 bin 720'yi bulurken bunun 3414'ü Ermeni ve Rum azınlığa ait gazeteleri içeriyor.

1932 yılında toplam tirajın %19.7'sini, 1966 yılında %0.9'una sahip olan azınlık basınının 1977 yılında tiraj pastasından aldığı pay ise grafiğe bile girmeyecek bir orana, %0.1'e (binde bire) sahiptir.

5. BUGÜN (2003 YILINDA) AZINLIK GAZETELERİNİN DURUMU

1932'den 2003 yılına 71 yılda azınlık gazetelerinin tiraj kaybını ifade eden son tablo ise 2003 yılının 16-22 Haziran tarihleri arasındaki ortalama satışı içeriyor. Ulusal basının yanısıra azınlık gazetelerinin satışlarına ilişkin rakamlar şöyle:

Gazeteler	Tirajları
Hürriyet	435534
Posta	406503
Star	362204
Sabah	341100
Zaman	305831
Milliyet	269075
Fanatik	262849
Vatan	223860
Akşam	202660
Fotomaç	188295
Yarın	184987
Takvim	156753
Güneş	133272
Tercüman (Ilıcak)	119563
Yeni Şafak	111439
Şok	110353
Türkiye	110166
Gözcü	108084
Vakit	83073
Cumhuriyet	45058
Radikal	43228

H.O.Tercüman	42352
Bulvar	42226
Yeni Asır	41284
Yeniçağ	29153
Milli Gazete	13623
Finansal Forum	8367
Özgür Gündem	7477
Yeni Asya	7242
Agos (Ermeni)	5423
Evrensel	5115
Şalom (Musevi)	4035
Öncü Vatan	3456
Ortadoğu	2753
Yeni Mesaj	2722
Dünya	2295
Hürses	1589
Apoyevmatini (Rum)	403
Toplam tiraj:	4.423.402
Azınlık gazeteleri:	9.861

(Tablo 7: 2003 yılında satılan ulusal ve azınlık gazetelerinin tirajları)

Bugüne ait ulusal basındaki gazetelerin tirajına baktığımızda ise toplam satışın 4 milyon 423 bin 402'yi bulduğunu söylememiz mümkün. Yine bu tiraj kavgası içinde azınlık gazetelerinin aldığı toplam tiraj ise 9 bin 861.

Azınlık gazetelerinin tirajını, ulusal basındaki toplam tiraja oranladığımızda üç kültürün, yazı kültürümüz içindeki yeri ancak % 0.2 (binde 2) dolayındadır. 26 yıl öncesine göre

matematiksel olarak sağlanan % 0.1 (binde bir) oranındaki artışta en önemli etken ise Türkiye'den göç eden azınlıkların, kültürümüzün son parçası olan azınlık gazetelerini abone yöntemiyle temin etmeleridir. Bugün Şalom'un yurtdışı abona sayısı binlerin, Agos'un abone sayısı ise bin 500'lerin üzerindedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AZINLIK GAZETELERİ NE DİYOR?

1. APOYEVMATİNİ GENEL YAYIN YÖNETMENİ MİHAİL VASILYADİS İLE RUM BASINI VE APOYEVMATİNİ ÜZERİNE

İstanbul Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi mezunu olan ve bugün Apoyevmatini Gazetesi'nin Genel Yayın Yönetmeni olan Mihail Vasiliyadis, 1957 yılında Elefterifoni(Hür Ses) gazetesinde gazeteciliğe başlar.

Türkçe karşılığı "İkinci" anlamına gelen Apoyevmatini, 1925 yılında öğleden sonra yayınlandığı için bu isimle çıkar. Apoyevmatini, 1923 yılında gerçekleşen nüfus mübadelesinin ardından yayın hayatına başladığı için sadece İstanbul'da yaşamalarına izin verilen Rumlar'a yayın yapmak amacıyla kurulmuş bir gazetedir. Ancak Anadolu'da yayın yapan ilk Rum gazetesi Apoyevmatini değildir. Osmanlı'ya matbaanın gelmesi Rum basın tarihinin de miladı olmuş, Rumlar önce İstanbul'da daha sonra İzmir ve Atina'da Rumca yayın yapan gazeteler çıkartmıştır.

1923 yılında gerçekleşen nüfus mübadelesiyle İstanbul Belediyesi sınırlarının dışında yaşayan Rumlar'a göç etme zorunluluğu getirilmiştir. Bozcaada, İmroz ve İstanbul'da yaşan Rum nüfusun 170 binler dolayında olduğunu söylememiz mümkündür.

- 1925-50 yılları arasında Apoyevmatini'nin tirajı neydi?

1923-50 yılları arasında Apoyevmatini tek tabanca değildi. Bizimle birlikte yayın yapan üç dört Rum gazetesi vardı. Ancak bu gazeteler arasında en iyi tiraja sahip olan Apoyevmatini'ydi. 1930'larda en iyi tiraja sahip olan Apoyevmatini'nin o dönem 6-7 bin arasında bir tirajı olduğunu söyleyebiliriz. Ancak 1934'ten sonra bir düşüş oldu.

- 1934 yılında tiraj kaybınızın nedeni neydi?

Ben Rum azınlığın yaşamı ile gazetelerin yaşamının paralel olduğunu düşünüyorum. 1934 yılında bazı mesleklerde Türk tabiyeti olmayanlara çalışma yasağı

getirildi. Bu yasak aklınıza gelen her meslek için geçerli bir yasaydı. 1900'lerde 2.5 milyon olan Rum nüfusu 1923'te 170 binlere indi. 1934'te çıkan bu yasanın ardındansa 15 bin Rum ikinci bir göçe maruz kaldı. Ancak nirengi noktaları bunlarla bitmedi. 1941 yılında Yunanistan'ın, Alman faşizminin egemenliğine girdiği yıllarda Türkiye'de yaşayan 22 ile 42 yaş arası gayri müslümler için seferberlik ilan edildi. 1942 yılı Mayıs ayında terhis edildiler ancak geçen bu zaman içinde Rumlar'ın ticari hayatı bitme noktasına geldi. 1942-45 yılları arasında yürürlüğe giren "Varlık Vergisi" ile Rum nüfusun elinde avucunda ne varsa tükendi. İstanbul'da ticaretin yüzde 50'den fazlası Rum ve Museviler'in elindeyken, bu üç yılın ardından bu iki azınlığın ticari hayattaki sahipliği yüzde 10'lar düzeyine indi. 1950'lere kadar bilinçli bir göç alışkanlığı kazandırılmaya çalışılırken, 50'li yıllardan sonra Rum nüfus kendi isteğiyle de Yunanistan'a göç etmeye başladı.

- Bu göçün nedeni neydi?

1950'li yıllarda Marshall Planı çerçevesinde, nüfusu Türkiye'den daha az olan Yunanistan'da kalkınma hamleleri daha çabuk hissedildi. İç savaşın ardından kalkınmaya başlayan Yunanistan, Türkiye'den daha hızlı gelişti ve Türkiye'de yaşayan Rum nüfus için daha özgür, ferah koşullarda yaşam daha cazip hale geldi. Bu da zorunlu göçü besleyen önemli bir gelişmedir. Ancak en önemli nirengi noktası 6-7 Eylül olayları oldu.

- Türkiye'deki Rum nüfus 1955'in 6-7 Eylül'ünde yaşanan olaylardan nasıl etkilendi?

Aslı olmayan bir iddia ile Rumlar'a ait ev ve dükkanların tahrip edildiği 6-7 Eylül olaylarının detayına girersek, sizin tez konunuz uzar, ancak şu kadarını bilmenizi isterim ki taş üstünde taş kalmadı. Rum nüfus bu olayın ardından ciddi olarak azınlık olduğunu anladı ve korkuyla yaşamaya başladı. Artık Türkiye'den göç etmemek için hiçbir neden kalmamıştı Rumlar için... 1964 yılında ise 1934 yılında Türk tabiyetinde olanlara yönelik çıkartılan çalışma izni yasasını Türkiye tek taraflı olarak yürürlükten kaldırdı.

- Olaylar nasıl gelişti?

Rumlar'dan 24 saat içinde 10 kiloluk bir valizle Türkiye'den çıkma zorunluluğu geldi. Buna uyup 24 saatte Yunanistan'a dönen ilk grubun da pasaportuna "Türkiye'yi küçük düşürücü harekette" bulunduğu ibaresi düştü. 1964-65 yıllarında bu kararın ardından 20 bin Rum daha göç etti ve nüfus cüzdanında "Rum-Ortodoks" ibaresi bulunmayanlara Rum okullarına gitme hakkı tanınmadı.

- Kıbrıs Savaşı'ndan nasıl etkilendiniz?

1974 yılında İstanbul'da yaşayan Rum nüfus 40 binler dolayındaydı. Bugün Türkiye'deki Rum nüfusun 2 bin 500 olduğu düşünülürse, Kıbrıs Savaşı'nın sonuçlarından Rumlar'ın nasıl etkilendiği hakkında fikir sahibi olursunuz.

- Anlattığınız olayların ardından bugün İstanbul'da yaşayan Rum nüfus 2 bin 500 dolayında.. Apoyevmatini İstanbul'daki Rumlar için ne ifade ediyor?

Bugün İstanbul'da yaşayan Rum azınlığın herhangi bir toplantısına ben katıldığım zaman "Küçük bey.." diyorlar. Ancak benim yaşım 63. Yani İstanbul Rumlar'ının yaş ortalaması 70'ler dolayında. Apoyevmatini ise onların seksen yıldır İstanbul'daki yaşamlarının bir parçası.

- Apoyevmatini'nin şu anki tirajı, fiyatı hakkında bilgi verebilir misin?

Şu an tirajımız 400-500 dolayında seyrediyor. Ancak bunu nüfusla karşılaştırırsanız gerçekten çok yüksek bir oranda olduğu ortaya çıkar. Günlük olarak çıkan Apoyevmatini'nin fiyatı 200 bin lira. Normal gazete ebatında çıkan gazetemiz Grek alfabesiyle hazırlanıyor ve benim dışında iki çalışanı bulunuyor.

- Gazeteyi nasıl hazırlıyorsunuz?

Günlük siyasi olayları, Türkiye ve Yunanistan'ı ilgilendiren tüm konuları internette tarıyoruz ve yayınlanacak olan haberleri bu haberler arasından seçiyoruz. Gazetemiz yine bir Ermeni azınlık gazetesi olan Jamanak'ın matbasında basılıyor.

- Haber seçiminde nelere dikkat ediyorsunuz?

Mesela bugünkü gazetede (13 Mart tarihli Apoyevmatini) Zoran Zinciç'in ölümü manşetti. Onun yanında Erdoğan'ın tezkere konusunda karşılaştığı zorluklar yer aldı ve yine hemen onun altında IMF'nin uluslararası ekonomi konusundaki görüşleri ve İngiltere'nin Saddam'a koştığı altı şart vardı. Benim ise birinci sayfadan yazdığım başyazının konusu Kıbrıs'tı. İç sayfalarımızda ise genellikle Rum yaşlı nüfusu ilgilendiren "Hangi kilisede ne ayininin olacağı" konusunda bilgilendirmeye yönelik ilan ve haberler yer alıyor. Ancak çoğunlukla siyasi haberlere öncelik veriyorum.

- Okur kitlenizi hangi kesim oluşturuyor?

Daha çok 50 yaş üstü emekliler ve yaşlılar oluşturuyor. Yine derneklerimize ilişkin haberler yayınlıyoruz. Özellikle lise çağında olan gençlere yönelik onların ilgisini çekecek konulara da yer vermeye çalışıyoruz.

- Sizin dışınızda şu an yayın hayatını sürdürebilen başka Rum gazetesi var mı?

"İho" var. Aksiseda anlamına gelen bir Rum azınlık gazetesi olarak onların da durumunun bizden daha kötü olduğunu söyleyebilirim. Çünkü Apoyevmatini en azından 80 yıla yakın bir geçmişi olan ve insanların alışkanlığını kazanan bir gazete. İho'nun tirajı 200'ler civarındadır.

- Giderlerinizi nasıl karşılıyorsunuz?

Çoğu zaman cepten karşılıyoruz. Bazen cemaatin yardımını istiyoruz ve böylelikle ayakta kalmaya çalışıyoruz.

- Azınlığın sesi olabiliyor musunuz?

Ben yapım itibariyle inatçı olduğum için düşündüğümü yazıyorum ama bedelini ödüyorum. Özgür olduğumuzu söylemek pek mümkün değil. Eğer yazarsanız bedelini göze almalısınız. Nitekim 1964 yılında hakkımda Rum propagandası yaptığım

gerekçesiyle dava bile açıldı. 1975 yılında sonuçlandı ve muzır yayın yapmadığıma kanaat getirildi.

- Apoyevmatini'nin yayın politikasını bize birkaç cümle ile nasıl özetlersiniz?

“Ayakta kalabilmek..” 78 yılını doldurmuş bir gazetenin her na pahasına olursa olsun kapanmaması için direnmek. Hiç olmazsa 80'inci yılını kutlayabilmek ve bizden sonrakilerin 100'üncü yıla vardığını umut etmek.

- Azınlık gazetesi Apoyevmatini'nin ayakta kalması için neler gerekli?

Hiç olmazsa 2 bin 500 kalan Rum nüfus artık Türkiye'den göç etmesin. Biraz toparlanmamıza, kurumsallaşmamıza izin verilmesini isteriz. Yeni bir organizasyon kurarak daha güçlü bir ekiple yayın hayatımızı sürdürebilmek için kültürel bir miras gibi görüldüğümüz takdirde daha umutlu ve güzel günler göreceğimize inanıyorum. Bu dediklerim olmasa bile artık bundan daha kötü olmamamızı diliyorum²⁰.

²⁰ Mihail Vasiliyadis, Apoyevmatini Genel Yayın Yönetmeni, Görüşme, (İstanbul, 08 Mart 2003)

2. AGOS GAZETESİ GENEL YAYIN YÖNETMENİ HRANT DİNK VE YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ KARİN KARAKAŞLI İLE ERMENİ BASINI VE AGOS ÜZERİNE

Ermeni azınlığın, Türk basını tarafından da takip edilen “cesur sesi” Agos Gazetesi ile görüşmemizi Şişli’deki gazetelerinde gerçekleştirdik. 1915 öncesinde yani 1900’lü yılların başında bir buçuk milyon ile iki milyon arasında İstanbul merkez olmak üzere Anadolu’da Ermeni nüfusun varlığından bahseden Hrant Dink, bu dönemde Ermeni nüfusun Anadolu halkı olarak geçtiğini söylüyor.

1923 yılına geldiğimizde ise bir buçuk milyonun üzerinde olan Ermeni nüfusun 300 binlere gerilediğini ve bunun 170 bininin Anadolu’da, 130 bininse İstanbul’da yaşadığını anlatan Dink, “Ancak daha sonraki süreçte Anadolu’dan, İstanbul’a göçler oldu ve bugün baktığımızda Anadolu’da birkaç hanelik Ermeni evi dışında, Ermeniler’in Anadolu halkı olduğunu kanıtlayabilecek hiçbir nüfus yoğunluğu kalmadı ve İstanbul’a yerleştiler. Bugün Türkiye Ermenileri denilen kesimin yüzde 90’ı İstanbul’da yaşayan Ermenilerdir. Bu da yaklaşık 60 ile 80 bin arasında bir nüfustur. Diyarbakır’da ya da Karadeniz’de birkaç hanelik Ermeni nüfus bulabilirsiniz ama artık ne bize ait okullar ne de kiliseler var” diyor.

- Cumhuriyet dönemi sonrası Ermeni nüfusun azalmasında en önemli kırılma noktası ne oldu?

En önemlisi 1942 yılında azınlıklardan haksızca toplanan ve ekonomik olarak o çöküşü beraberinde getiren “Varlık Vergisi”dir. Anneannem ve dedem onu yaşadı ve birçok mallarını Türk komşularının evlerinde saklamak zorunda kaldı. Yine bunun kadar önemli olan ikinci bir kırılma noktası Rum nüfusla beraber Ermeniler’in de ciddi biçimde zarar gördüğü 6-7 Eylül (1955) olaylarıdır ki bunu da annem ve babam yaşadı. “Dinini seven gavur evi göstereyim!” sözünü duyan, korkusunu yaşayan canlı örneklerle büyüdüm. Ermeniler’in de büyük oranda etkilendiği bu olayın ardından binlerce Ermeni, daha rahat koşullar ya da refah için değil, can güvenliği içinde yaşama kaygısıyla Batı’ya göç etti. Ben tarihsel travmalar yaşamayan Türkiye’deki ilk kuşağım.

- 80'li yıllarda yaşanan ASALA teröründen Türkiye'deki Ermeni nüfus nasıl etkilendi?

Üçüncü kırılma noktası ASALA'nın eylemlerinden rahatsız olup, Türkiye'den göç etmeye karar veren kesimdir. Bu nirengi noktasında ben ilkokula gidiyordum ve ailelerin çocuk Batı'ya, ağırlıklı olarak Fransa, Amerika ve Kanada'ya göç ettiğini hatırlıyorum. Yine PKK eylemlerinden rahatsız duyan Doğu Ermenileri'nin İstanbul'a göçü de Doğu Anadolu'da Ermeni nüfusun kalmamasının başka bir nedenidir. Osmanlı'dan bugüne Türkiye, Ermeni nüfusun azalmasıyla birlikte zenginliğini de yitirdi.

- Agos nasıl ortaya çıktı?

Agos, Doğu Anadolu'dan İstanbul'a göç eden ama anadilini bilmeyen Ermeniler'in sosyal hayat içinde birbiriyle iletişimini gerçekleştirmek, onların etkin olarak Ermeni yaşamında varolmalarını sağlamak düşüncesiyle; romantik ya da nostaljik bir arzu olmaksızın ortaya çıktı. Devletten hiçbir maddi yardım almadan, Anadolu Ermenileri'nin kültürünü kaybetmemesi için 1996 yılında Ermeniler'in, PKK ile işbirliği içinde olduğu yönünde propagandaların yoğun biçimde yapıldığı dönemde önce din adamları (Ermeni Patrikhanesi) basın açıklamaları yaptı. Sonra bir basın komisyonu kuruldu ve açıklamalar bu komisyon tarafından yapıldı ve Türkçe bir gazeteye ihtiyaç duyulduğuna karar verildiği aşamada, tamamen patriklikten bağımsız olmak şartıyla gönüllü insanların biraraya gelişiyle Agos kuruldu.

- Agos'un kelime anlamı nedir?

Agos, gerek Türkçe'de gerekse Ermenice'de ortak olarak kullanılan bir köy deyimini. Sabanın toprakta açtığı ve suyun içinden aktığı yarık anlamına geliyor. Hem Türk ve Ermeni kültürünün ortaklığı hem de bereketin fişkırdığı yarık olabilmek adına bu isimle yayına başladık. Haftalık Türkçe ve Ermenice yayın yapan ilk gazete kimliğine sahip olan Agos, on iki sayfa çıktığı zaman dokuz sayfasını Türkçe haberlere, üç sayfasını ise Ermenice haberlere ayırıyordu. On sayfa çıktığımızda ise Türkçe olan sayfa sayımız sekiz, Ermenice olan sayfa sayımızı iki olarak belirledik.

- Agos'un öncesi var mı?

Agos'tan önce yayın hayatına başlamış olan Marmara ve Jamanak isminde Ermenice yayın yapan dört sayfalık iki gazetemiz daha var. Özellikle Jamanak, Türk basınının en eski gazetesi olma özelliğine de sahip bir gazete ve 93 yaşında. Marmara da Jamanak da halen Pazar hariç her gün çıkıyor.

- Agos'un yayın politikası nedir?

Agos'un muhalif bir özelliği ve farklı bir duruşu var. Gerek cemaat içinde gerek devletle olan ilişkilerinde sol söyleme yakın ve bağımsızlıktan yana tavır koyan bir kimliği var. Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin gelişmesini gözardı etmeden, haksızlığa karşı tavır koymak gerektiğinin bilincinde olan bir gazete. Türk toplumuna Ermeni'yi, Ermeni'den ve birinci ağızdan doğru olarak tanıtmayı ve bu ek kültür zenginliğini bir nimet olarak görüp, onu bu topraklardaki genel toplumla paylaşmayı ilke edinmiş bir gazete.

- Agos, Jamanak ve Marmara'nın tirajları nedir?

Türkçe olması nedeniyle en fazla tiraja ve ona bağlı bir güce sahip olan Agos, yayın hayatına 1800 ile başladı ve şu an 5 bini aşmış durumdayız. Marmara'nın 500-600, Jamanak'ın ise 300-400 arasında günlük satışının olduğunu söyleyebiliriz. Yine bizim tirajımız içinde çok yüksek oranda Ermeni olmayan okurlarımız mevcut. Aydınların ve Türkiye'nin sol kesiminin Agos'u takip ettiğini de söylememiz yanlış olmaz.

- 1950'lerde Ermeni basının günlük satışı neydi?

Bugünkünden fazla olduğu kesin. Daha fazla sayıda Ermenice gazete olduğunu düşünürsek ve 1940'larda aydın bir Ermeni kuşağın ortaya çıktığı bu dönemde, Marmara ve Jamanak'ın 5-6 bin tirajı bulduğunu söylemek abartı olmaz. 1950'li yıllarda 6 bin civarında olan Ermeni basının tirajının 1970'lerde 3 binlere düştüğünü göz önüne alırsak, Cumhuriyet öncesinde yani 1920'li yıllardaki tirajın 8 ile 10 bin arasında olduğunu belirtmekte fayda görüyorum.

- Bir azınlık gazetesi çıkarmanın zorlukları neler?

Türkiye’de azınlık gazetesi çıkarmanın zorlukları, Türk basınının genelinde taşıdığı zorluklarla aynen örtüşüyor. Yani Türk basınındaki gazeteler için ne kadar ifade özgürlüğü varsa, azınlık basını da ondan o kadar payına düşeni alıyor.

- Özgür müsünüz?

Biz hem yapı olarak hem de yayın politikasında şunu benimsedik: “Bizim sorunlarımızın çözümü bu topraklar dışında değil, Türkiye’de... Başka bir ifadeyle biz özgürlüğümüzü Türkiye’nin demokratikleşme süreci içinde görüyoruz. Eğer Türkiye demokratikleşirse bunun içinde azınlıkların sorunları da zaten doğrudan, bağlantılı olarak ortadan kalkacak. İki defa toplatıldık, birincisinde varlık vergisiyle ilgili bir makale yayınlamıştık, bundan beraat ettik. İkincisinde mahkeme aşamasına bile gitmedi. Ama yedi yıl da hiç de fena sayılmaz.

- Agos maddi olarak nasıl ayakta kalıyor?

Tamamen reklam ve abone gelirleriyle Agos yürüyor. Hiçbir vakıf ve kuruluştan yardım almıyoruz, çünkü öbür türlü pek özgür kalamıyorsunuz. Götürebildiğimiz kadar kendi yağımızda kavrularak götürmek istiyoruz. Sadece bir cemaat gazetesi olmaması ve Türk okuruna karşı da rüştünü ispatlaması, Agos’un örneğin Ermeni tasarısına bakışının merak edilmesi her şeyin üstünde gördüğümüz değerler arasında. En az tiraj kadar bu benimsenişi de önemsiyoruz.

- Türkiye ile Ermenistan arasında yaşanan kriz dönemlerinde habere nasıl yaklaşıyor ve değerlendiriyorsunuz?

Mümkün mertebe objektif olarak yaklaşmaya çalışıyoruz. Tasarı dönemleri özellikle bizim için zorlayıcı ve yıpratıcı süreçler oluyor. Çünkü orada iki kimlikliliğimiz ortaya çıkıyor. Hem Türkiye vatandaşı hem Ermeni olmamız nedeniyle onurlu bir üslup tutturmaya çalışıyoruz. Özellikle bu dönemlerde “Agos ne diyecek?” diye bakıldığını da biliyoruz. Hiçbir kesime karşı yüzümüzü kızartmayacak bir dil kullanarak, doğrusu ne ise

bizim için onu ifade etmeye çalışıyoruz. Bazı zamanlarda sizin öncü bir söylem üretmeniz ve onu ortaya koymanız gerekiyor, ki biz buna da alıştık artık.

- Azınlık gazeteleri ve kültürünüz sizce nasıl ayakta kalır?

İlk önce azınlık gazetelerinin varlığını, gerekçelerle ortaya koyması gerektiğini düşünüyorum. Gerek devlet gerekse toplum nezdinde bakış açısının değişmesi gerekir. Yani azınlıkların sadece sayılarının sabit kalarak “Kelaynak kuşları” gibi korunacak, yeri geldiğinde renktir, bu çeşnidir biçimde yaklaşılabilecek, sonra da itilecek bir kesim olmadığının farkına varılması gerekir. Tam tersine onların Türk toplumunun gelişimine paralel bir gelişim göstermesi doğal sayılmalıdır. Hatta bu gelişme olmuyorsa “Neden olmuyor?” diye sorgulanması ve bundan üzüntü, utanç duyulması gerekir. Azınlıklara potansiyel casus ve iç mihrak olarak baktığınız taktirde bu kültür de bu kültürü ayakta tutmaya çalışan gazeteler de yok olmaya mahkumdur. Sorunuzun cevabı zihniyet değişimi ve çağdaşlıktır. Avrupa’nın bastırmasıyla, “Şu sorunlarını da çözelim, başımız ağrmasın..” biçimindeki yaklaşım ne bizim onurumuza iyi gelir ne de Türkiye’ye yakışır. Şu an Türkiye’de kalan ve yaşayan Ermeniler’in bu topraklarla olan bağının sorgulanmaması gerekir.

- İleriye dönük hayaliniz nedir?

Bugün Anadolu’dan Batı’ya göç eden Ermeniler’in ellerine geçen Agos ile vatan hasretini giderdiğini söylemeliyim. İleriye dönük olarak bir radyo kanalı açabilmek ya da bir Ermeni Enstitüsü kurabilmek, Ermeni kültürünü Türkiye topraklarında yaşatabilmek gazeteci de olsak kendi kültürümüze olan bir borçtur bence. Ama bunu sadece Ermeniler için değil Türkler’e sunmak adına yapabilmek. Bu Türkiye’nin de zenginliğini yitirmemesi anlamına gelir. Bir kültür paylaşıldığı oranda anlamlı olmaz mı? Ödeşmediğiniz ve zamana bıraktığınız sürece tarihte tekerür etmeye mahkumdur²¹.

²¹ Hrant Dink-Karin Karakaşlı, Agos Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni-Yazışleri Müdürü, Görüşme, (İstanbul, 11 Mart 2003)

3. ŞALOM GAZETESİ GENEL YAYIN KOORDİNATÖRÜ YAKUP BORAKAS VE YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ TILDA LEVİ İLE MUSEVİ BASINI VE ŞALOM ÜZERİNE

Musevi azınlığın en önemli ve rakipsiz kalan sesi Şalom Gazetesi ile yapılan görüşme Nişantaşı'ndaki merkezlerinde gerçekleştirilmiştir.

Yirminci yüzyılın başlarında 100 binin üzerinde Musevi'nin Osmanlı topraklarında yaşadığı bilinmektedir. Osmanlı'nın Filistin'i, Balkanlar'ı kaybetmesi sürecinde, buna Birinci Dünya Savaşı'nı da katmak yanlış olmaz, Musevi nüfus yarı yarıya azalmış ve 50 binlere gerilemiştir. 1950'lere geldiğimizde ise İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulması aşamasında bu nüfusun yine yarıya yakınının İsrail'e göçü söz konusu olmuştur. O dönemden kalan yaklaşık 25 bine yakın bir Musevi nüfusu az bir kayıpla bugün de mevcudiyetini korumaktadır.

- Musevi cemaatinin 1950 göçünde Varlık Vergisi'nin bir etkisi oldu mu?

Tabii ki... Varlık Vergisi'nin ardından yoksul bir kitlenin ortaya çıkmasıyla Türkiye Yahudileri İsrail'in kuruluşunu umut olarak görüp, göç ettiler. Ancak bunu da ailelerimiz konuşmadı. Türkiye'deki Museviler'in bir bölümünün de 1970 ve 80'li yıllarda ikişer üçer binlik gruplar halinde göç ettiğini de eklemek gerekebilir. Bunun da nedeni o dönemki kaostan Museviler'in olumsuz etkilenmesiydi. Bugün Türkiye'de yaşayan Yahudi nüfusun 19 ile 23 bin arasında olduğu söylenebilir.

- Anadolu topraklarında 500 yılı aşkın bir süredir yaşayan Musevileri en çok üzen ve bu toplumdaki koparan olay ya da olaylar nelerdir?

1950'lere gelirken Türkçe konuşma zorunluluğunun getirilmesi ve 6-7 Eylül Olayları ile hiçbir ilginin olmamasına rağmen evlerimizin, iş yerlerimizin yağmalanması Türk Musevileri'nin kesinlikle hak etmediği davranışlar olmuştur.

- Musevi cemaatinin bugün kaç gazetesi var?

1950 yılına kadar Türkiye'deki Musevi azınlığın üç dört gazetesi vardı ancak 1955'lerden bu yana Şalom, tek başına Musevi azınlığın sesi olmaya çalışan bir gazete. Türkiye'de iki gazete olabilecek bir potansiyel de yok zaten. Şu an abone sayımız 4 bin ve bin tanesi yurtdışındaki okurlarımıza gidiyor. 1983'e kadar da Yahudi azınlığa Raşi diliyle yayın yaptık. Bu tarihten sonra yine haftalık gazetemizin bir sayfasını o kültürü yaşatmak adına koruduk ancak Türkçe yayına ağırlık vermeye başladık.

- Şalom yayını ve bakışı ile nasıl bir gazete?

Şalom, kelime anlamıyla selam ve barış olan ama A'dan Z'ye bir Yahudi gazetesi değil. Tabii ki bir azınlık gazetesi, günlük bir gazete gibi yayın yapmaz ama sadece din ve siyasetin anlatıldığı bir gazete değil Şalom. Yaşamı da geleneği de sunan bir gazete Şalom.

- Türkiye'de bir azınlık gazetesi çıkarmanın zorlukları neler?

(Gülerek) Bunun avantajları da dezavantajları da var. Örneğin günlük bir gazetenin en büyük sorunlarından birisi satıştır ve satışı düşünerek en arka sayfasında bir güzeli kullanma zorunluluğu bizim için yok. Yine bir azınlık gazetesi olduğumuz için gönüllü olarak gelip çalışan insanların olması hoş bir olay. Olumsuz yanı ise şu an artık kesinlikle önemsemediğimiz aşırı sağ basının (İslamcı basın) bize yayınlarında tepki duyması bizim için bir zorluktur.

- Haber seçiminde neyi düşünüyorsunuz?

Bu konuda bakış açımız sabit değil. Geçen hafta örneğin, Eurovision şarkı yarışmasında elde edilen başarıyı birinci sayfadan ve oldukça büyük kullandık. Haftalık bir gazete olduğumuz için özeli vermek, bayatlamış bir haberi vermemenin görevimiz olduğunu biliyoruz. Mümkün olduğunca o özeli yakalamaya çalışıyoruz. Türkiye'de çok önemli bir olay olmuşsa, örneğin 17 Ağustos depremi, bu bizim de manşetimizdir. Yine Yahudi cemaati içinde çok önemli bir şey olmuşsa bunu da atlamamız gerekir. Günlük bir gazetenin standartlarını yakalamak da bizim için önemli bir unsur.

- Türkiye ile Yunanistan olsun Ermenistan olsun bazen siyasi anlamda ters

düşebiliyor. Ancak Türkiye ile İsrail arasında bunalım yaratacak bir kriz pek yaşanmıyor. Böyle bir dönemde sizin yayın politikanız nasıl olur?

Türkiye ile İsrail arasında 1986 yılına kadar “katip” düzeyinde bir siyasi ilişki vardı. Ancak 86’dan sonra ilişkiler gelişti ve askeri, güvenlik anlaşmalarına imza atıldı. Bugün ise Ortadoğu’nun iki demokratik ülkesi konumunda. Söylediğiniz gibi iki ülke arasında bir kriz pek olmuyor ama olsa da büyük olasılıkla her iki tarafı incitmeyecek bir yayın politikamız olur ve başlığımızı da ona göre atarız.

- Musevi cemaatinin Türkiye’deki azınlıklar içinde resmi ideolojiyle en barışık olan cemaat olduğu biliniyor. Hiç ters düşdüğünüz noktalar olmuyor mu?

Elbette oluyor... Emekli bir binbaşı “Yahudi piçi” demişti mesela. Onun cevabını manşetten verdik. Sizin gazeteniz (Vatan Gazetesi) Tayyip hakkında yazmaya ne kadar çekiniyorsa, biz de o kadar çekiniyoruz, daha fazla değil.

- Şalom’un gelir kaynağı neler, bütçesi ne kadar?

Reklam gelirlerinden ve abonelerimizden gelen parayla ayakta kalmaya çalışıyoruz. Yine idari ve mali olarak ayrı bir yapı da olsa Gözlem Yayınevi var.

- Türkiye’nin mozaïği olan azınlık gazetelerinin ayakta kalması için siz ne bekliyorsunuz?

Koç’a (Vehbi) sormuşlar: “Türkiye’de kaç bin Yahudi yaşıyor?” diye...

Önce “Yarım milyon..” sonra da “İki yüz bin” yanatını vermiş. Sonra “25 bini” duyunca hayret etmiş...

Bizim gazetemizin çok güzel bir reklam geliri var. Şu an için ekonomik olarak “Yaşayabilir miyiz?” gibi bir endişemiz yok. Ancak Yahudi nüfusunun yüzde 50’si cemaatten yardım görür durumda. Bir kısmı ise lüks yaşadığı için o kısım göze batıyor. Ama Ermeniler’in gazetesine bakıyorum, cemaat sayısına göre reklam olarak zayıf durumda olduklarını görüyorum. Şalom, ayrıca izlenen de bir gazete. İsrail’deki Türkiye

büyükelçisiyle konuştuğumda atladığı şeyleri bizim gazetemizden takip ettiğini söylemişti. İsrail politikasını da Ortadoğu politikasını da bizden izleyenler var ve kendi yağında kavrulan bir gazeteyiz.

- Azınlık Gazeteleri'nin yaşaması için ne önerirsiniz?

Kaybolan artık zaten kayboldu. Dünyada kültürel anlamda bu zenginliğin farkına varanlar gerçekten şanslı ülkeler ve bu zenginliğin parçaları bizleriz. Ancak azınlık kültürü yemek görgüsüyle, edebiyatıyla kayboluyor.

Benim annem Rumca, annemin komşusu ise bizim, Raşi dilimizi konuşurdu. Böyle bir içişlik vardı. Güzel bir mozaikti. Ne bileyim? Prag'a gidiyorsunuz ve orada Yahudi kalmamış ama onların kültürel mirası öyle bir korunmuş ki en çok turist çeken yer şinegogların olduğu mahalle. Türkiye'de ise Balkanlar'ın en büyük sinegagonun bakımsızlıktan çöktüğüne tanık oluyoruz. 100 binden 20 bine düşen bir Yahudi cemaati kalan kültürel mirası kaldırmak durumunda olamaz. Toparlamak gerekirse Türkiye'nin kendi mirasına sahip çıkması ve kültürünün parçası olan azınlık cemaatlerini de gazetelerini de sahiplenmesi gerekir²².

²² Yakup Borakas-Tilda Levi, Şalom Gazetesi Yayın Koordinatörü-Yazı İşleri Müdürü, Görüşme, (İstanbul, 09 Mayıs 2003)

SONUÇ

Anadolu binlerce yıllık tarihiyle pekçok halkı yaşatmış ve bunların bir kısmını da hala yaşatmaktadır. Bu noktada azınlık kavramının neye göre belirleneceği tartışmalıdır. Azınlık, 1400 yıllık bir tarihle mi açıklanır, yoksa 10 bin yıllık bilinen bir geçmişi olan Anadolu'nun tarihi içinde yer alan yerleşik halklarla mı?

Tarih kitapları, Roma İmparatoru Sezar'ın "Geldim, Gördüm, Yendim" sözünü Anadolu'yu istilasına karşı koyan Anadolu halklarını 40 yıl sonra yenebildiğinde söylediğini yazar. Anadolu halklarının tümü Troya'yı, Akka'nın istilasına karşı savunmuştur. Tıpkı Sezar'ın istilasına karşı savunduğu gibi. Ama kendi öz gücüne güvenerek, ortak birlik duygusuyla ve kendi geleceğini ve geçmişini korumak adına. Diyojen'in Sinop'da Anadolu'yu istila eden Büyük İskender'e "Gölge etme başka ihsan istemem" diyerek kafa tuttuğunda arkasında tüm Anadolu halkı vardır.

Geçmişimiz 1400 yıllık değildir. Ne dinsel ne dilsel ne kültürel ne de sosyolojik olarak. Geçmişimiz Anadolu'nun bilinen 10 bin yıllık tarihinin içindedir. Bugün ise bu gerçeği inkar ediyoruz²³.

Lozan Antlaşması, azınlıkların sosyal haklarının ama özellikle de vakıflarının gelişmesi ve daha iyi boyutlara ulaşması için birçok taahütte bulunan bir düzenlemedir. Ancak sonuç olarak gerek Lozan'ın azınlıklara ilişkin maddelerinin, gerekse daha sonra vakıflara ilişkin yapılan yasal düzenlemelerin devlet tarafından değişmeyen bir zihniyetle istenildiği gibi yorumlanması, yıllardır azınlık vakıflarını çok ciddi bir sorunla karşı karşıya bırakmıştır. Azınlık vakıfları bugün yeni mülk edinmemektedirler. Vasiyetname yani bağış yoluyla mülk edinmeleri de söz konusu değildir. Azınlıkların kurumsallaşması en azından bugüne kadar yaşanan kan kaybını önleyecektir²⁴.

Kimlik bilinci, azınlığın teşvik edilip edilmemesine bağlıdır. Macaristan'da Alman dil azınlığı devletin Almanca'sının turizm için yararını kabul etmesi ve Alman dil

²³ Serpil Köksal, *Azınlık Üzerine*, Lazebura Dergisi, Sayı:4, s.46

²⁴ Mihail Vasiliyadis, *Apoyevmatini Genel Yayın Yönetmeni*, Görüşme, (İstanbul, 08 Mart 2003)

azınlığını teşvik etmesi sonucu yeniden kendi kimliğine kavuşabilmiştir. Kimlik bilinci, azınlık kültürü teşvik edildiği ölçüde muhafaza edilebilir. Bu durum Alsas dil azınlığı örneğinde görülmektedir. Alsas dil azınlığı, kimlik bilincinin zayıflaması ve kimliği muhafaza etme isteğinin azalması ile kaybolma tehlikesi içine girmiştir. Kimlik bilinci çoğu kez asimilasyon tehlikesine maruzdur. Kimlik bilinci prensip olarak grup içinde oluşur; ancak bu bilincin oluşması dış koşullara da bağlıdır ve onlardan etkilenebilir²⁵.

Yirmiyi aşkın farklı etnik kökene ait toplumun yaşadığı Anadolu'nun zenginliğinin bir parçası da Rumlar, Ermeniler ve Musevilerdir. Ana kültürün parçaları olan bu kimliklerini gazeteleriyle ifade etmektedirler. Bu özellikle Türkiye'nin uluslararası arenada zenginliği olarak anlam bulmaktadır.

1881-82 yılında 12 milyonlu Osmanlı'da azınlık nüfusu 2 milyon 733 bindir, (% 22.66). Yirminci yüzyılın ilk yıllarında ise 15 milyonluk Osmanlı nüfusunda azınlıkların sayısı 3 milyon 376 bindir, (% 22.49). Sözde soykırımdan (1915) bir yıl önce ise bu 16 milyonluk Osmanlı nüfusu içinde 3 milyon 66 bindir, (% 19.09). Lozan Barış Antlaşması'nın ardından yaşanan Rum-Türk nüfusun değişiminin ardından ise Türkiye'deki Rum, Ermeni ve Musevi nüfusun genel nüfusa oranı % 1.4, sayısal ifadesi 257 bin 814'tür.

Bugün ise bu üç azınlığa ait nüfusun genel nüfusa oranının % 0.11'e (Binde on bir) düştüğünü belirtirsek, ki Türkiye'de yaşayan azınlık nüfusu günümüzde 80-100 binler dolayındadır, bunun matematiksel anlamı azınlık nüfusunun son 80 yılda 30 kat gerilediğidir.

1932 yılında ulusal basınımızın toplam tirajının 130 bin olduğu kaynaklarda yer almaktadır. Yine yetmiş bir yıl önce azınlıklara ait sekiz gazetenin toplam tirajı 28 bin 500'dür. 1932 yılında satılan her beş gazeteden birinin (% 19.70) azınlıklara ait olduğu; çalışmaya ışık tutan önemli bir veridir.

²⁵ G.Woyu, *Ist im Jahre 2000 Deutsch im Elsass ausgestoren?*, s.159 vd.

1966 yılına gelinceye kadar yaşanan siyasi kriz ve bunalımların ardından bu oranın önce % 0.9'a düşmesi; 1977 yılında ise % 0.1'e (Binde bire) gerilemesi nüfusa paralel olarak azınlık gazetelerinin geldiği noktayı ortaya koyar.

2003 yılında ise bu oranın beş yüzde bire kadar yükselmesi (binde 2 oranındadır) azınlık gazetelerinin artabileceğine güzel bir örnektir. Kütüphanelerde azınlıklara ilişkin kaynakların yetersizliği ve bu konuda yapılan araştırmaların sayılı olmasının yanısıra çalışmada son 70 yılda üç büyük azınlık gazetesinin hangi aşamalardan geçtiğine ilişkin önemli bilgilere ulaşılmıştır.

Bugün azınlık gazeteleri, varsayımlar bölümünde de ifade edildiği gibi etkisini büyük ölçüde yitirmiştir. Geçmişte azınlık gazetelerinde sosyal bir işleve sahip olan Apoyevmatini, Agos ve Şalom'den en az tiraja sahip olan Apoyevmatini'nin(250-300) en büyük işlevi dinsel ayinleri duyurmak olmuştur. Her üç gazeteye ilişkin ortak çıkarım, sonuç ise azınlık gazetelerinin etki ve önemlerini büyük ölçüde kaybetmiş olmalarıdır.

Atatürk'ün, gösterdiği hedef "Batı'dır"... Avrupa Birliği sürecinde Türkiye'nin kendi yazılı kültürünün parçaları olan azınlık gazetelerinin ayakta kalması için elbette alacağı önlemler bulunmaktadır.

Bunların başında ulusal basınımızda yer alan, günlük gazetelerin de ayakta kalması için "olmazsa olmaz" bir gelir; ekonomik girdi sağlayan teşvik ve resmi ilanlardan verilecek paylar azınlık gazetelerine tirajları ölçü olmadan verilmelidir.

Azınlık gazetelerinin genel yayın yönetmenlerinin "çözüm" için sundukları önerilerin başında, varolan azınlığın Türkiye'de yaşaması ve daha fazla nüfus kaybetmemesi için gerekli koşulların sağlanması gelmektedir. Azınlık vakıfları üzerindeki mülk edinme konusuna ilişkin kısıtlayıcı hükümlerin değişmesi ve azınlıkların kurumsallaşması yine azınlık gazetelerinin yetkin isimlerinin sundukları öneriler arasında yer almaktadır. Bu kurumsallaşma, ekonomik gelişmenin öznesi olacaktır.

Agos Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink, Ermenice yayın yapan bir radyonun ya da Anadolu'daki bir üniversitede bu toprakların bir rengi olan Ermeni kültürünü araştırarak bir enstitünün kurulmasının gereğine inanmaktadır.

Azınlık kültürünün ürünü olan Şalom, Agos ve Apoyevmatini'nin soluk alması, basınımızda merakla izlenen yayınlar haline gelmesi, Türk basınının, daha özgür yaklaşımlar kazanmasını da sağlayacaktır.

Toparlamak gerekirse; Türkiye "kendi alt kültürleriyle", Türk basını da "azınlık gazeteleri"yle vardır. Bu, Troya'yı, Akka'nın istilasına karşı birlikte savunan Anadolu halklarının bize bıraktığı miras olduğu gibi, bizden sonraki kuşaklara ve yaşadığımız çağa olan borcumuzdur.

EKLER

EK-1: YABANCILARA GETİRİLEN ÇALIŞMA YASAĞI (1932)

Türkiye'de yabancıların çalıştırılmalarına kısıtlama getiren en önemli düzenleme, 11.6.1932 tarihinde kabul edilen ve 16.6.1932 günlü Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren, 2007 sayılı "Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun"dur.

Bugün de yürürlükte bulunan bu Yasa, aşağıdaki işlerin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayanlar tarafından yapılmasını açıkça yasaklamaktadır (2007/1):

“(A) Ayak satıcılığı; çalgıcılık; fotoğrafçılık; berberlik; müretteplik; simsarlık; elbise, kasket ve kundura imalciliği; borsalarda mübayacılık; devlet inhisarına tabi maddelerin satıcılığı; seyyahlara tercümanlık ve rehberlik; inşaat, demir ve ahşap sanayi işçilikleri; umumi nakliye vesaiti ile su ve tenvir ve teshin ve muhabere işlerinde daimi ve muvakkat işçilik; karada tahmil ve tahliye işleri; şoförlük ve muavinliği; alelumum amelelik; her türlü müesseselerle ticarethane, apartman, han, otel ve şirketlerde bekçilik, kapıcılık, odabaşılık; otel, han, hamam, kahvehane, gazino, dansing ve barlarda kadın ve erkek hizmetçilik (garson ve servant); bar oyuncu ve şarkıcılığı. (B) Baytarlık ve kimyagerlik.”

Bu yasağı ihlal edenlerin çalışmasına, en büyük mülki amirin talimatı ile, engel olunur ve yasaklı işlerde çalıştığı saptanan kişiler hakkında dava açılır. Öngörülen yaptırım, önemli olmayan bir para cezasıdır (2007/6).

2007 sayılı Yasanın bazı maddeleri 2249 sayılı Yasa ile değiştirildi. Yasanın uygulanması konusunda ise, Bakanlar Kurulu'nun 10.5.1934 gün ve 2/594 sayılı kararı (24.5.1934 günlü Resmi Gazete) kabul edildi²⁶.

²⁶ Yıldırım Koç, *Türkiye'de Yabancı Kaçak İşçilik*, (Ankara-1999), s.24

EK-2: AZINLIKLARA ÇIKARTILAN SEFERBERLİK (1941)

1941 Mayıs'ında askere alınan azınlık cemaati mensupları, 1942 Temmuz'unda terhis edildiler. Anadolu'da toplu olarak kamplarda tutulan bu askerlere silah verilmedi ve yol inşaatlarında çalıştırıldılar. Rıfat Bali'ye göre, kamp şartları aslında o kadar ağır değildi. Çoğu için askerlik aslında bir tatildi. Örneğin ünlü işadamı Vitali Hakko, askerliği sırasında havyarcılık yapmıştı. Ama bazen onbaşı ve çavuşların, "Bir daha İstanbul'u görmeyeceksiniz, mezarınız burası olacak" sözleri zaman zaman korkuya sebep oluyordu. Bu sırada yeniden askere alınan isimlerden biri de İshak Alaton'un babası Vitali Alaton'du. Baba Alaton, terhisinden sonra azınlıklara yönelik Varlık Vergisi olayında da Aşkale'ye taş kırmaya gönderilen kişiler arasındaydı²⁷.

²⁷ Faruk Mercan, "Mareşal Polemiği", Zaman Gazetesi, (02 Eylül 2001) s.8

EK-3: VARLIK VERGİSİ (1942-1944)

Yasa Metni

11 Kasım 1942

Cumhuriyet tarihinin tartışılan yasalarından biri olan "Varlık Vergisi" Şükrü Saraçoğlu hükümeti tarafından 9 Kasım 1942'de TBMM'ye sevk edildi. Yasa 11 Kasım'da Genel Kurul'da kabul edildi ve 12 Kasım 1942'de Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi. 17 Eylül 1943 tarih ve 4501 sayılı yasa ile bir kısım mükelleflerin vergi borçları silindi. 15 Mart 1944 tarih ve 4530 sayılı "Varlık Vergisi Bakayası'nın Terkini'ne Dair Kanun" ile Varlık Vergisi uygulaması yürürlükten kalktı.

VARLIK VERGİSİ HAKKINDAKİ KANUN

Kanun No: 4305

Kabul tarihi: 11.11.1942

Resmi Gazete: 12.11.1942-5255

BİRİNCİ MADDE: Servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve fevkalade kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere (varlık vergisi) adıyla bir mükellefiyet tesis edilmiştir.

İKİNCİ MADDE: Varlık vergisi aşağıda yazılı zümrelere dahil olan hakiki ve hükmi şahıslardan alınır:

A) 2395 ve 2728 sayılı kanunlarla ek ve tadilleri mucibince mükellef bulunanlar;

B) Büyük çiftçiler (Büyük çiftçiden maksat, işinin idaresine ve vüsatine halel getirmeksizin bu mükellefiyeti ifa edebilecekleri bu kanunda yazılı komisyonlarca tesbit edilenlerdir);

C) Uhdelerinde bulunan binaların ve hisseli ise hissedarlarının hisselerine düşen bir yıllık gayrisafi iradı yekunu 2 500 liradan ve arsalarının vergide mukayyet kıymetleri 5

000 liradan yukarı bulunan ve bu miktarların tenzilinden sonra mütebaki irat ve kıymetlerle bu vergiyi verebileceği komisyonlarca kararlaştırılanlar;

D) 1939 senesinden beri 2395 veya 2728 sayılı kanunlar mucibince vergiye tabi bir iş ve teşebbüsle uğraştığı halde bu kanunun neşri tarihinde işini terk, devir veya tasfiye etmiş bulunanlar;

E) Meslekleri tacir, komüsyoncu, tellal veya simsar olmadığı halde 1939 senesindenberi velev bir defaya mahsus olsa bile ticari muamelelere tavassut ederek komüsyon veyahut tavassut mukabili olarak her ne nam ile olursa olsun para veya aynıyat almış olanlar.

ÜÇÜNCÜ MADDE- İkinci maddede yazılı mükellefiyet zümrelerinden iki veya daha ziyadesine dahil olanlar bu zümrelerin her birinde ayrı ayrı mükellef tutulurlar.

Umumi, mülhak ve hususi bütçelerle belediye bütçelerinden ve 3659 numaralı kanuna tabi müesseselerden tahsisat, maaş ve ücret alanlarla kadroya müsteniden yevmiye ile istihdam edilenler yalnız bu maaş, tahsisat, ücret ve yevmiyelerinden dolayı ikinci maddenin A fıkrasındaki mükellefiyete tabi değildirler.

DÖRDÜNCÜ MADDE - 1837 sayılı Bina vergisi kanununun 3 ncü ve 1833 sayılı Arazi vergisi kanununun 2 nci maddesinde sayılı bina ve arsa sahipleri, ikinci maddenin (C) fıkrasında yazılı mükellefiyetten muaf tutulur.

BEŞİNCİ MADDE - Vergi, hakiki ve hükmi şahıslar namlarına tarholunur ve eshamlı ve eshamsız şirketlerde hisseye bakılmaksızın şirketlerin menkul ve gayrimenkul varlığının tamamı üzerinden alınır.

2. Verginin miktarı

ALTINCI MADDE- Yedinci maddede yazılı komisyonlar, ikinci maddede yazılı mükelleflerin mükellefiyet derecelerini her mükellef namına 1941 yılında ve ticaretini terk, devir veya tasfiye etmiş olanlar için terk, devir veya tasfiyeye takaddüm eden son yılda tarhedilmiş veya tahakkuk ettirilmiş vergi miktarlarını; çiftçilerde mükellefin zirai

vaziyetini ve gayrimenkul sahiplerinin de irat ve vergi kıymeti miktarlarını gözden geçirmekle beraber bunlarla mukayyet olmaksızın edinecekleri kanaate göre takdir ve tesbit ederler. Ancak 2395 sayılı kanunun 11 nci maddesi hükmü dairesinde kazanç beyannamelerine bilanço raptetmek mecburiyetinde bulunan anonim, komandit, limitet ve sermayesi üzerinden kazanç dağıtan kooperatif şirketlerin vergileri , 1941 takvim yılına veya ticari yılına ve ticarethanelerini terk, devir ve tasfiye etmiş olanlar da terk, devir ve tasfiyeye tekaddüm eden son seneye ait safi kazancının yüzde ellisinden aşağı ve anonim şirketlerde yüzde yetmişinden yukarı olamaz.

İkinci maddenin (B) fıkrasında yazılı çiftçilerin mükellefiyetleri de varlıklarının yüzde beşini geçemez.

3. Verginin tarhı

YEDİNCİ MADDE- İkinci maddede yazılı servet ve kazanç sahiplerinin mükellefiyet derecelerini tesbit etmek üzere her vilayet ve kaza merkezinde mahallin en büyük mülkiye memurunun reisliği altında en büyük mal memurundan ve ticaret odalarıyla belediyelerce kendi azaları arasından seçilecek ikişer azadan müteşekkil bir ve icabına göre mütaaddit komisyon kurulur. Ticaret odası bulunmayan yerlerde; bu odanın seçeceği azalar yerine belediyece, hariçten ticaret ve ziraatten anlıyanlar arasından iki aza seçilir.

En büyük mülkiye ve maliye memurları bu komisyonlarda bizzat bulunmakla mükelleftirler. Ancak birden fazla komisyon kurulan yerlerde tensip edecekleri memurları tevkil edebilirler ve kendilerinde icabına göre istedikleri komisyonlarda bulunabilirler.

Komisyonların büyük çiftçileri tesbit için varacağı toplantılarda ticaret odası yerine ziraat odalarınca kendi azaları arasından ve bulunmayan yerlerde belediyelerce hariçten ve ziraatten anlıyanlar arasından seçilecek iki aza komisyona iştirak eder. Komisyon kararları ekseriyetle verilir, reylerde müsavat halinde reisin bulunduğu taraf tercih edilir.

SEKİZİNCİ MADDE- Komisyonlar, şirketlerin mükellefiyetlerini tesbit ettikleri sırada şeriklerini de servetleri derecesini ve fevkalade kazançlarını araştırarak bunların da mükellefiyetlerini takdir ederler.

DOKUZUNCU MADDE- Komisyonlar, muhtelif zümrelerin mükellefiyet derecelerini tesbit için on beş gün içinde intaç ile mükelliftirler. Bu müddet zarfında işini bitiremeyen komisyonların memur olmıyan azası değiştirilerek yerlerine son mebus intihabında münthabisani olanlar arasından belediye reislerince seçilecek dörder zat alınmak suretiyle komisyonların azası tamamlanır.

ONUNCU MADDE - Mükelleflerin tesbiti sırasında komisyonlaca unutulmuş olanların isimleri komisyonların dağılmasından itibaren en geç iki ay içinde varidat dairelerince tesbit olunarak 7 nci madde hükmü dairesinde yeniden teşkil edilecek komisyonlara bildirilir. Komisyonlar azami, on beş gün içinde bu mükelleflerin vergi miktarlarını kararlaştırmağa mecburdurlar.

4. Verginin tebliğ ve tahsili

ONBİRİNCİ MADDE- Komisyon kararları, şehir ve kasabalarda varidat dairelerinin kapılarına ve köylerde münasip mahallere, listeler yapıştırılmak suretiyle ilan ve tebliğ olunur. Listelerin asıldığı, gündelik gazete çıkan yerlerde gazetelerle ve gündelik gazete çıkmayan mahallerde belediye tellalları marifetiyle halka ayrıca haber verilir.

Komisyon kararları nihai ve katı mahiyette olup bunlara karşı idari ve adli kaza mercilerinde dava açılmaz. Ancak bir mükellef namına aynı mükellefiyet mevzuundan dolayı mükerrer vergi tarhedilmiş olduğu takdirde bunlardan en yüksek olanı ipka edilerek diğerleri tarhiyatı yapan komisyonların vazife gördüğü mahallerin en büyük malmemuru tarafından mükelleflerin müracaatı üzerine silinir.

ONİKİNCİ MADDE- Mükellefler vergilerini, talik tarihinden itibaren on beş gün içinde malsandığına yatırmağa mecburdurlar. On beş günlük müddetin geçmesini beklemeden mahallin büyük malmemuru, lüzum gördüğü mükelleflerin menkul ve gayrimenkul mallarıyla alacak, hak ve menfaatlerinin ihtiyaten haczine karar verebilir.

On beş günlük müddet içinde yatırılmıyan vergilerin, Tahsili emval kanununa tevfikân tahsiline tevessü edilmekle beraber vergi miktarına müddetin dolmasından itibaren birinci hafta için yüzde bir ve ikinci hafta için yüzde iki zammolunur.

Talik tarihinden itibaren bir ay zarfında borçlarını ödemiyan mükellefler borçlarını tamamen ödeyinceye kadar memleketin herhangi bir yerinde bedeni kabiliyetlerine göre askeri mahiyeti haiz olmıyan umumi hizmetlerde veya belediye hizmetlerinde çalıştırılırlar. Ancak üçüncü maddenin son fıkrasında yazılı olanlardan ikinci maddedeki mükellefiyete tabi bulunanlarla kadınların ve elli beş yaşını mütecaviz erkeklerin borçları hakkında Tahsili emval kanunu tatbik edilmekle beraber bunlar çalışma mükellefiyetine tabi tutulmıyabilirler. Bu fıkra hükmüne göre çalıştırılanlara verilecek ücretin yarısı borçlarına mahsup olunur. Çalışma mecburiyetinin tatbik tarzı Hükümetçe hazırlanacak bir talimatname ile tayin olunur.

Birinci fıkrada yazılı on beş günlük müddet içinde vergilerini vermıyen mükellefler, aynı müddet zarfında vergileri miktarınca Hazine bono ve tahvilatı veya banka teminat mektubu tevdi ettikleri takdirde bu mükellefler hakkında Tahsili emval kanununun ve çalışma mecburiyetinin tatbiki bir ay müddetle geri bırakılabilir.

ON ÜÇÜNCÜ MADDE - Kollektif ve komandit şirketlere ait vergilerin icabı halinde ortakların ve komanditlerin şahsi mallarından istifası hususunda da Tahsili emval kanunu hükümleri tatbik olunmakla beraber ortak ve komanditeler çalışma mecburiyetine de tabi tutulabilirler ve on ikinci maddenin ikinci fıkrası hükmü bunlar hakkında da tatbik olunur. Bu madde ile on ikinci maddede yazılı karar ve muameleler kati olup bunlara karşı idari ve adli kaza mercilerinde dava açılmaz.

ON DÖRDÜNCÜ MADDE - Varlık vergisiyle mükellef tutulanların ikametgahlarında, gerek kendilerine ve gerek karı veya kocalarına veya kendileriyle birlikte oturan usul ve fûruu ile kardeşlerine ait dükkan, mağaza, depo, ambar, fabrika ve imalathanelerde veya bunlara benzer yerlerde bulunan bütün menkul mallarla tapuda veya vergide bunlardan herhangi biri namına kayıtlı olan gayrimenkul mallar bu kanun mucibince alınacak vergi ve zamların kanuni teminatı hükmünde olup bu malların

satılmasında da Tahsili emval kanunu hükümleri tatbik olunur. Verginin teminatını teşkil eden bumallardan mükellefin kendisine veya karı ve kocasına ait olanlar hariç olmak üzere diğer mallar üzerine komisyonlarca verginin takdir ve tesbiti tarihinden itibaren bir sene zarfında ayrıca haciz konmadığı takdirde bu mallar üzerindeki teminat hükmü sona erer. Mükelleflerin zilyetliği altında veya yukarıda yazılı mahallerde bulunan menkul mallara müteallik satış, temlik ve rehin iddiaları muteber sayılmaz ve bu nevi mallar hakkında dermeyan olunacak istihkak iddiaları dinlenemez.

Bu kanunun neşrinden mukaddem başlamış olan ve bir ilama veya bu hüküm ve kuvvette noterlikçe tanzim edilmiş mukaddem tarihli resmi bir senede müstenit olmıyarak yapılmış bulunan takip neticesinde icra dairelerince konulmuş olan ihtiyati ve icrai hacizler bu teminat hükmüne hanel vermez. Bu hacizler ancak vergi alacağıının tahsilinden sonra bir bakiye kaldığı takdirde bu kısım hakkında infaz olunur.

Gayrimenkullerin satışında bunların varlık vergisi mükellefiyeti ile ilişkisi olmadığı alakalı varidat dairesince tasdik edilmedikçe tapu daireleri tescil yapamaz. Yapılan tesciller hükümsüz sayılır.

6. Müruruzaman

ON BEŞİNCİ MADDE - 9 ve 10 ncu maddelerde yazılı müddet ve şartlar içinde tarh edilmeyen vergiler, bu müddetler geçtikten sonra yeniden tarh ve tahsil edilemez.

Bu kanun mucibince tahakkuk ettirilmiş olan vergiler 1943 mali yılından itibaren beş yıl sonra tahsil olunamaz. Verginin tahsili için yapılacak her nevi takip muameleleri, müruruzamanı keser.

7. Mer'iyet maddeleri

ON ALTINCI MADDE - Bu kanun neşri tarihinden muteberdir. **ON YEDİNCİ MADDE** - Bu kanunun hükümlerini yürütmeye İcra Vekilleri Heyeti memurdur²⁸.

²⁸ Resmi Gazete, 12 Kasım 1942

EK-4: 6-7 EYLÜL OLAYLARI (1955)

Olaylar Nasıl Patladı?

6- 7 Eylül Olayları, 6 Eylül günü ikinci baskı yapan İstanbul Ekspres ve Hürriyet gazetelerinin Atatürk'ün Selanik'teki evine yapılan bombalı saldırıyı manşete çıkarmalarıyla başladı. Haber çabucak yayıldı; tepki ve öfke dalgalar halinde yurdu kapladı. 6 Eylül öğleden sonra yükseköğrenim gençliği izinsiz bir gösteri düzenledi. Hava kararırken bazı gruplar ortaya çıktı. Genellikle Taksim'de toplanılıyordu. Birkaç saat içinde kalabalık çığ gibi büyüdü; giderek hareketlendi ve denetimden çıktı. Bu arada binlerce sopa ve demir yerden bitercesine ortalığa yayıldı. Sokaklarda provokatörlerin "on binlerce lira kazanıyor, iki paralık malı iki liraya satıyorlar" diye çoğu cahil ve genç kitleyi galeyana getirdikleri gözleniyordu. Saldırılacak dükkan ve evler adeta önceden saptanmış, tahrip edici araçlar dahi hazırlanmıştı.

Bir süre sonra Beyoğlu'nda, Karaköy'de Rum vatandaşlara ait dükkanların kepenkleri demir çubuklarla sökülüyor; camlar kırılıyordu. Kalabalığın vahşi iştahıyla sürüklenen halk içeriye dalıyor; ne kadar eşya varsa dışarı fırlatıp o dakikada kullanılmaz hale getiriyordu. Çapulculuk, yağmacılık yetmiyormuş gibi, talan edilen mekanlar bir de kundaklanıyordu. Tecavüz meskenlere, ibadethanelere ve mezarlıklara kadar genişlemişti.

Saldırganlık akıl almaz boyutlara ulaşmış, kitle psikolojisi ile daha da acımasızlaşan güruh, bilinçsiz ve kendilerini kaybetmiş bir biçimde başkalarından gördüklerini tekrarlıyordu. Sırf isimleri yabancı veya sahipleri Rum olan dükkanlar kuru kalabalıkla dolup taşıyor, kuyumculardaki zinetler, kırtasiyelerdeki defter kitaplar, tuhafiyelerdeki malzeme, dükkanlardaki porselen takımlar, evlerdeki çeyiz sandıkları, gradroplar havalarda uçuşuyordu.

Yağmayı durdurmak imkansızdı. İzmir'de Yunan Konsolosluğu ve Fuar'daki Yunan pavyonu ateşe verilmişti. Ordu ancak gece yarısından sonra müdahale edebilmiş, güruh bir parça yorulduktan sonra olaya hakim olabilmışti.

7 Eylül sabahı uyananlar sanki büyük bir afetle karşılaştı; deprem ve yangın sonrası mahvolmuş bir kent havası İstanbul'a çökmüştü. O sabah kentin caddelerinde bulunanlar gördükleri manzaraları hayatlarının sonuna kadar unutamadılar. Taksim'den Tünel'e kadar ulaşan o "seçkin" yoldan geçmek olanaksızdı. Bütün cadde, kepenkleri kırılan dükkanlardan atılan eşyalarla doluydu. Her çeşit kumaş yerleri rengarenk kaplamış, çamura, ise bulaşmış eşyalar üstüste yığılmıştı. Kaldırım taşları, tramvay hattı, iki taraftaki asfalt tamamıyla kumaşla örtülmüştü. Ötede beride kırılmış, parçalanmış buzdolapları, radyolar, bisikletler yatıyordu. Cadde cam ve porselen kırıklarıyla doluydu. Otomobiller devrilmiş, yakılmıştı. Taksim'deki ve Galatasaray'daki kiliselerden henüz söndürülememiş yangınların dumanları tütüyor, atmosferi daha da dramatik hale getiriyordu.

İstiklal Caddesi'nde hemen her üç dükkandan ikisi talan edilmişti. İstanbul'un diğer semtlerinde de durum farksızdı. Güruh önüne ne çıkarsa eziyordu. Rumlara ait diye bilinen ne kadar dükkan varsa sonu aynı olmuştu. Küçük ayakkabıcı tamircileri, mahalle bakkalları, iki ineğinden sağdığı sütü satarak yaşayanlar da aynı insafsız talana kurban olmuştu.

Korkunç zarar

İlk tahminler maddi zararın bir milyar lirayı geçtiği doğrultusundaydı. Saldırıya uğrayarak, yağmalanmış ve yakılmış toplam dükkan ve ev sayısı 5.538'di. 2 manastır, 8 ayazma ve 71 kilise tahrip gördü. Bu arada mezarlıklarda bazı kabirler de tahrip edildi. Ruhaniler tehdit edildi; tartaklandı, biri öldürüldü²⁹.

²⁹ **Toplumsal Tarih**, Cilt: 14, Sayı: 81, Eylül 2000

EK-5: 1964 ZORUNLU GÖÇÜ

1960'ların ortalarından başlayarak, Türkiye ve Yunanistan arasında Kıbrıs konusu üzerinde yoğunlaşan ve ilişkileri sertleştiren gelişmeler, azınlıkların, karşılıklı olarak, yaşadıkları toplumdan dışlanmasına yol açan kimi uygulamalarla karşılaşmalarına neden olmuştur. Her iki toplumda da azınlıklar diğer ülkenin ajanları olarak algılanmaya başlanmıştır. 1963-64 Kıbrıs olayları ise, Türk Hükümeti'nin, 1930 Sözleşmesi'ne son vererek bu sözleşmeden yararlanarak İstanbul'da çalışmakta olan Yunanlılar'ı ülkelerine geri göndermesine neden olmuştur.

Baskın Oran'ın belirttiğine göre; "Türkiye'den Yunanistan'a gidip oturan ve çalışan Türk olmadığı için, tek taraflı işleyen bu sözleşme sonucu o sırada İstanbul'da sürekli oturan ve çalışan 12 bin 704 Yunan vatandaşı vardır. 1963 yılında Kıbrıs'da Türkler'in katliama uğramaları karşısında Ada'ya müdahale edemeyen Türkiye, herhalde Yunanistan'ı zor duruma düşürmek için 36.madde uyarınca altı ay önceden ihbarda bulunduktan sonra sözleşmeyi feshetmiş ve bu Yunan yurttaşlarının oturma izinlerini bir daha uzatmamıştır. (16 Eylül 1964). Üstelik zararlı eylemleri saptananlar altı aylık süre beklenilmeden sınır dışı edilmiştir. Böylece 1134 Yunan uyruklunun hastalık ve öğrenim gibi insansal nedenlerle kalmalarına izin verilmesine karşılık, 8 bin 600 Yunan uyruklu Yunanistan'a dönmek zorunda kalmıştır. Bu arada, Bozcaada (İmroz) ve Gökçeada'da yarı açık cezaevi kurmak ve devlet üretim çiftliği açmak için yapılan kamulaştırmalar da buralarda oturan Rum azınlığın Yunanistan'a göç etmesiyle sonuçlanmıştır. Fakat bu göçleri doğuran en önemli öge, İstanbullu Rum gençlerin evlenmeleri açısından yaşamsal önem taşıyan İstanbullu Yunanlılar'ın gitmesi olmuş, bundan sonra İstanbul nüfusu gitgide azalarak bugünkü sayısına (4-5 bin) gerilemiştir."³⁰

³⁰ Baskın Oran, **Türk Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1986, s:148. Ayrıca bkz; Baskın Oran, **Yunanistan'ın Lozan İhlalleri**, Ankara: SAEMK Yayınları, 1999

KAYNAKÇA

Ağancık Musa. *Star Gazetesi*, 6 Aralık 2001

Arsava Ayşe Füsün. *Azınlık Haklarının Uluslar arası Belgeler ve Özellikle 27. Maddesi Işığında İncelenmesi*, Ankara, 1993

Bali Rıfat. *Tarih ve Toplum Dergisi*, Gazete Tirajları, Mayıs 2002

Baskın Oran. *Türk Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1986

Baskın Oran. *Yunanistan'ın Lozan İhlalleri*, Ankara: SAEMK Yayınları, 1999

Değer Ahmet. *Stratejik Focus*, Görüşme Yöntemleri, Sayı: 22

Duran Ragıp. *Dünya Basını*, Medyakronik, 9.11.2001

F. Ermacora. *Der Minderheiteschutz in der Arbeit der vereinten Nationen*

G. Woyu. *Ist im Jahre 2000 Deutsch im Elsass ausgestoren?*

GÜLER Ali. *Türkiye'deki Gayri Müslümler*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996,

Hrant Dink-Karin Karakaşlı. *Agos Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni-Yazışleri Müdürü*, Görüşme, İstanbul, 11 Mart 2003

İNCE Özdemir. *Hürriyet Gazetesi*, Pazar eki, 27.01.2002

Justin McCarthy. Çev: Kur. Kd. Alb. İhsan Gürsoy. *Osmanlı-Anadolu Topraklarındaki Müslüman ve Azınlık Nüfus*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995

Köksal Serpil. *Azınlık üzerine*, Lazebura Dergisi, Sayı: 4

Mercan Faruk. *Mareşal Polemiği*, Zaman Gazetesi, 2.9.2001

Mihail Vasiliyadis. *Apoyevmatini Genel Yayın Yönetmeni*, Görüşme, İstanbul, 08 Mart 2003

Söylemez Haşim. *Aksiyon*, 19 Mayıs 2001

W. Dressler. *Minderheiten sprachen als Spannungsfaktoren*,

Yakup Borakas-Tilda Levi. *Şalom Gazetesi Yayın Koordinatörü-Yazı İşleri Müdürü*,
Görüşme, İstanbul, 09 Mayıs 2003

Yıldırım Koç. *Türkiye'de Yabancı Kaçak İşçilik*, Ankara-1999

KURUMSAL KAYNAKLAR

Resmi Gazete, 12.11.1942

Toplumsal Tarih, Cilt: 14, Sayı: 81, Eylül 2000